

İSLÂM HUKUKUNDA ÖŞÜR VE DELİLLERİ¹

Şevket TOPAL

Prof. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
sevket.topal@erdogan.edu.tr orcid.org/0000-0001-8628-2800

Abdulkadir KİŞMİR

Öğr. Gör. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim
Görevlisi, abdulcadir.kismir@erdogan.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 8 Temmuz 2019/ 8 July 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Temmuz 2019 / 8 July 2019

Yayın Tarihi / Published: 19 Temmuz 2019/ 19 July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Cilt / Volume: 3 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 5-52

1 Bu makale, Şevket Topal'ın danışmanlığında Abdülkadir Kişmir tarafından hazırlanan, "İslam Hukukunda Öşür ve Deliller" adlı yüksek lisans çalışmasından üretilmiş olup yeni ve güncel bilgilerle geliştirilmiştir.

Öz

Devletlerin kuruluşunda, yükselişinde veya çöküşünde mali sistem son derece önemlidir. Mali sistem günümüzde çok çeşitli dinamiklere bağlı olarak insan hayatında etkin olmakla birlikte, eski devirlerde toplumun ana gelir kalemini toprak veya toprak mahsulleri oluşturmaktaydı. Toprak mahsullerinden ödenmesi gereken dini nitelikteki tahsisat, kaynaklarda öşür adı ile zikredilir. İnsanlar arasında zekât kavramı bilinmekle ve imkânlar ölçüsünce yerine getirilmeye çalışılmakla birlikte, aynı bilinç ve hassasiyetin öşür hakkında geçerli olduğu söylenemez. Oysaki din kaynaklı mali yükümlülük açısından zekât ile öşür birbirine eşdeğerdir. Tek farkları zirai ürünler için ödenen meblağa zekât yerine öşür denmiş olmasıdır. Hal böyle iken, öşre tabi mahsullerin yapısından kaynaklanan bazı meseleler dolayısıyla ekonomik değeri yüksek olmakla birlikte bazı ürünlerin öşre tabi olup olmadığı da, özellikle ülkemizdeki toprağın hukuki statüsüne bağlı olarak kimi zaman tartışılmıştır. Bu makalede söz konusu tartışmaların fikhî delilleri ve günümüze yansımaları fıkıh zaviyesinden incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İslam hukuku, mali sistem, öşür, zekât, zirai ürünler.

Islamic Tithe And Its Proofs In Islamic Law

Abstract

Financial system has played a significant role in the establishment, rise and collapse of states. This system that is dependent on various dynamics affects human life in the contemporary era, while agricultural affairs and products were the main income item in the previous periods. Islamic tithe [*öşür*] was a religious tax imposed on those generating income by agricultural products. Alms [*zekat*] was a well-known religious duty that Muslims regularly fulfilled, but similar attention was not paid to Islamic tithe. However, there is no difference between Islamic tithe and alms in fulfilling religious-based financial duties. It is the only difference between the two religious practices that taxes on agricultural products were called 'Islamic tithe' rather than 'alms'. By taking into account Turkish legislative principles of soil, it has been scrutinised whether Islamic tithe should be imposed upon some agricultural products that have economic values thanks to their structures or not. In this article, many arguments on the possible imposition of Islamic tithe upon economically-valuable agricultural products, their proofs and present impacts are examined via the principles of Islamic jurisprudence.

Key words: İslamic law, Financial system, Islamic tithe [*öşür*], Alms [*zekat*], agricultural products.

GİRİŞ

1. Öşür İle İlgili Genel Bilgiler

Öşür, İslam'a ait bir vergilendirme çeşididir. Bununla birlikte kimi müsteşrikler öşrün İslâm öncesinde de olduğunu iddia ederek bu uygulamanın Müslümanlara ait bir vergilendirme sistemi olduğuna hanel getirmek isterler.² Ancak bunlar doğru değildir. Zira öşür İslâm'da herhangi bir vergi olarak değil, dini bir vecibe olarak hükme konu edilmiştir.

Öşür, toprağa ait bir vergidir. Toprakten elde edilen zirâî ürünlerden öşür verilmesinin gerekip gerekmediği hususunda kimi zaman cereyan eden hukuki tartışmaların vuzuha kavuşturulması açısından, toprağın hukuki statüsüne değinmek gerekmektedir.

Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicreti sonrasında orada siyasi ve hukuki açıdan yerleşik bir düzenin tesisi için büyük gayret sarf etti. Medine'de pek çok kültürden ve dinden insan yaşamasına rağmen onların toprağına dokunmadı.³ Zamanla fetihler neticesinde Müslümanların hâkimiyeti altına pek çok toprak dâhil oldu. İlk fethedilen yerler Medine'de yaşayan Benî Nadîr Yahudi kabilesinin üzerinde yaşadıkları topraklardı. Kaynaklara göre bu kabile Hz. Peygamberi öldürmeye teşebbüs etmiş ve kendileriyle yapılan antlaşmayı bozmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu kabileyi muhasara etmiş ve sonuçta onları Medine'den çıkarmıştır.⁴ Hicri 4. yılda ele geçirilen bu araziler, bu olay üzerine nazil olan Haşr Suresinin 6-8 ayetleri doğrultusunda Hz. Peygambere ait kabul edildi.⁵ Hz. Peygamber döneminde ele geçen ikinci

2 A.Grohmann, "Öşür", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1964), 9: 482.

3 Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 1: 67; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1414/1993), 1: 202-206.

4 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1: 580; Ali Himmet Berki, Osman Keskioglu, *Hiz. Muhammed ve Hayatı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1997), 289-292.

5 Bkz. Mustafa Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, (İstanbul: Kitabevi, 2003), 51; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 1: 210; Süleyman Ateş, "Toprak ve İslâm", *AÜİFD*, 17/13 (1969), 206; Hüseyin Çelik, "Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi",

arazi ise hicri 5. yılda Müslümanlara ihanet eden yine bir Yahudi kabilesi olan Benî Kureyza'ya ait topraklardı. Ancak bu topraklar, Benî Nadîr topraklarının aksine Enfâl Suresinin 41. ayeti⁶ gereği taksim ve tahmis edilmiştir. Bu tatbikatla savaşla alınan toprakların ganimet⁷ kabul edilip taksim ve tahmis edilmiş olduğu görülmektedir.⁸

Hicri 7. yılda vuku bulan Hayber'in fethinden sonra ise Hz. Peygamber bu arazileri, elde edilen mahsulün yarısını Müslümanlara vermeleri şartıyla burada yaşayan Yahudilere bırakmıştı.⁹ Diğer taraftan Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince buradaki arazileri ne taksim etmiş ne de fey olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla daha sonra fethedilen yerler hakkında bu hükmün uygulanabileceğini söyleyenler olmuşsa da Ebû Ubeyd'e göre Mekke, diğer beldelelere mukayese edilemez.¹⁰ Ayrıca daha öncesinde Hz. Peygamber sırası ile Fedek, Vâdi'l- Kurâ ve Teymâli Yahudileriyle anlaşmalar yapmış; bunun üzerine Fedek topraklarının yarısı Hz. Peygambere bırakılmıştı. Vâdi'l- Kurâ, savaşla ele geçtiği için Hayberliler'le yapılan anlaşma şartları içinde sulh sözleşmesi yapılmıştır.¹¹

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/15 ,(2010), 78; Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l- emvâl*, trc. Cemalettin Saylık, (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981), 35; Mustafa Fayda, "Fey", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 511; Osman Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler Yahya b. Adem ve Kitabu'l-Harâcî*, (İzmir: 1966), 71; İsfehâni, Ebû Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Rağîbî, *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1426/2005), 390.

6 Enfâl 8/41.

7 Ganimet, sözlükte "bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek" demektir. İslâm hukukunda ise, Müslümanların savaş yoluyla gayri müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mallardır. Bkz. Mehmet Erkal, "Ganimet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1996) 12: 351; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 210; Ateş, "Toprak ve İslâm", 207; Çelik, "Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi", 81.

8 Erkal, Mehmet, "Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9 (2007), 14.

9 Berki, Hz. Muhammed ve Hayatı, 340; Hamidullah, İslâm Peygamberi, 1: 594.

10 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 90.

11 Erkal, "Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür", 15.

Hız. Ömer devrinde ise Suriye ve Irak fethedilince, ele geçirilen toprakların kime ait olacağı mevzuu ortaya çıkmış ve tartışılmıştır.¹² Mısırın fethinden sonra Zübeyr b. Avvâm¹³ (v. 36/657), Mısır fatihi Amr b. As'a (v. 43/664) hitaben Hız. Peygamber Hayber'i nasıl taksim ettiyse, kendisinin de aynı şekilde davranması gerektiğini bildirir. Bunun üzerine Amr b. As, konuyu Hız. Ömer'e bildirmeden bir şey yapamayacağını söyler ve durumu bir mektupla Hız. Ömer'e bildirmiştir. Hız. Ömer, Amr b. As'tan bu arazilerin askerlere dağıtılmamasını, çünkü daha sonraki Müslümanların bu arazilerden elde ettikleri vergiyle Allah yolunda savaşıacaklarını ve bu arazilerle Müslümanların güçleneceğini söyler.¹⁴ Hatta Hız. Ömer'in "*Müslümanların geleceğinden endişe etmeseydim Hız. Peygamberin Hayber'i savaşanlara dağıttığı gibi ben de fethettiğim yerleri Müslümanlar arasında taksim ederdim*" dediği rivayet edilir.¹⁵

Ebû Yusuf (v. 182/798), *Kitâbu'l-Harâc*'ında bu konuya ait rivayetleri aktarır. Bu rivayetlere göre bir grup gazinin Irak topraklarının paylaşılması hususunda ısrar etmeleri üzerine başkomutan Sa'd b. Ebî Vakkas (v. 55/675), durumu Hız. Ömer'e bildirir. Hız. Ömer meseleyi sahabenin ileri gelenleriyle görüşür. Abdurrahman b. Avf (v. 32/652) bunun bir ganimet olduğunu, dolayısıyla Müslümanlar arasında paylaşılması gerektiğini savunurken; Hız. Ömer, bu arazilerin dağıtılmayıp bütün Müslümanlar namına vakfedilmesi gerektiğini söyler. O bu arazilerin işletilmesi sonucu alınacak haraçtan bütün Müslümanların istifade etmesini ileri sürer. Aksi halde yetimler, dullar, fakirler ne olacak, sınırları ve bu toprakları kim koruyacak der. Bunun üzerine Hız. Ali (v. 40/661), Osman (v. 35/656), Talha (v. 97/715) ve İbn Ömer bu konuda halifeyi desteklerler.¹⁶ Halife Ömer bu meseleyi bir de ensardan on kişiyi davet ederek onlarla da müşavere eder. Hız. Ömer bu meseleyi kendileri ile müşavere ettikten sonra, şura üyeleri neticede kendisine: "*Düşündüklerin çok güzel,*

12 Karaman, İslâm'ın İşğında Günün Meseleleri, 1: 200.

13 Bu konuda Halife Hız. Ömer'e şiddetli bir şekilde muhalefet edenler arasında Zübeyr b. Avvâm ve Bilâl b. Rebâh ön plana çıkar. Hatta Hız. Ömer'in "*Bilâl ve arkadaşlarından Allah'ım beni koru*" şeklinde dua ettiği zikredilir. Bkz. Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbu'l-Harâc*, thk. Muhammed Abdulhafız el-Menâsir, (Amman: Dâru Kunûzi'l-Ma'rîfeti'l-İlmiyye, 1430/2009), 149.

14 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 82.

15 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 79.

16 Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-harâc*, 142.

bildiğin üzere muamelede bulun” der. Böylelikle Hz. Ömer fethedilen arazinin; önce ölçülmesi, akabinde ise orasını işletecek olan eski sahibine veya bir başkasına teslim edilerek karşılığında vergi alınması uygulamasını getirmiştir. Bu araziden alınan vergi çıkan mahsulün bir kısmı şeklinde olabileceği gibi, önceden tespit edilen meblağ şeklinde de olabiliyordu.¹⁷

Sevâd arazisini fetheden Sad b. Ebî Vakkâs, Hz. Ömer’e bu arazinin dağıtımıyla ilgili gönderdiği mektuplardan birine Hz. Ömer şöyle cevap verir: *“Bana ulaşan mektubuna göre insanlar Allah’ın kendilerine fey olarak verdiği şeyleri kendi aralarında taksim etmemi istiyorlarmış. Mektubum sana ulaştıktan sonra, askerlerin atları veya binekleri ile elde ettikleri silah ya da malların 1/5’ini al, sonra da geri kalanını onların arasında taksim et. Arazileri ve nehirleri (sulama kanallarını) müstahsilere bırak. Bu sayede söz konusu toprakların geliri daha sonraki Müslümanların ihtiyaçlarına sarf edilsin. Eğer bu su kanallarını ve elde edilen toprakları sadece o anda savaşa katılanlar arasında taksim edecek olursan, onlardan sonra gelecek nesiller için dağıtacak hiçbir şey kalmaz.”*¹⁸

Hz. Ömer’in bu tutumunda Hz. Ali’in büyük bir etkisi vardı. Kaynaklarda Hz. Ömer’in Sevad arazisi hakkındaki görüşünün belirginleşmesinde Hz. Ali ile istişaresinin etkili olduğu zikredilir. İlgili rivayetlerde Hz. Ömer, Sevad arazisini Müslümanlar arasında bölmek ister ve Sevad ahalisinin sayımını yaptırır. Sayım neticesinde her müslümana üç çiftçi düştüğünü görünce, arkadaşları ile istişare eder. Bunun üzerine Hz. Ali kendisine: *“Irak ahalisini kendi hallerinde serbest bırak ki; Müslümanlar için bu araziler faydalı bir varlık olarak kalsınlar”* der.¹⁹ Yine Hz. Ali, Sevad arazisinin Müslümanlara

17 Ebû Yusuf, Kitâbu’l-harâc, 142; Ebû Ubeyd, Kitâbu’l-emvâl, 80; Karaman, İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri, 1: 200-201.

18 Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler Yahya b. Adem ve Kitabu’l-Harâcı*, 76; Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ’, (Beirut: Mektebetü’l-Mearif, 1407/1987), 2: 307-371: Ateş, “Toprak ve İslâm”, 204; Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 85.

19 Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, 2: 371-372.

dağıtılmasının gerekli olduğunu iddia edenlere hitaben de: “*Eğer sizlerin birbirinize gireceğinden korkmasaydım Sevad’ı aranızda taksim ederdim*” der.²⁰

Hız. Ömer’i Sevad arazisi konusunda vermiş olduğu karara sevk edenlerden biri de Muaz b. Cebel’dir. İlgili rivayette Muaz b. Cebel Hız. Ömer’e, “*Sen bu arazileri²¹ Müslümanlara taksim edersen onların ellerinde çok mal ve mülk toplanır ve onlar vefat ettikten sonra o mallar tek bir kişinin eline geçebilir. Bu ise bizim arzu etmediğimiz bir durumdur. Bunlardan sonra bir topluluk gelir, samimi duygularla İslâm’ı yaşar, ancak ihtiyaçlarını karşılayacak bir şey bulamazlar. Buna uygun bir hüküm ver*” der. Görülüyor ki, Hız. Ömer’in kararı üzerinde Hız. Muaz da etkili olmuştur.²²

Ebû Ubeyd (v. 224/838) kitabında Hız. Ömer devrinde savaşla ele geçen toprakların durumu hakkında iki görüş olduğunu söyler. Bunlardan ilki Hız. Peygamber’in Hayber arazileri ile ilgili uygulamalarıdır. Hız. Peygamber Hayber’i, tahmis ve taksim etmiştir. Yani ganimet kabul etmiştir. Bu uygulama aynı zamanda Hız. Bilâl’in, Şam bölgesi hakkında Hız. Ömer’e tavsiye ettiği bir görüştür. Zübeyr b. Avvâm da Amr b. As’tan, Mısır toprakları hakkında aynı hükme uymasını istemiştir. Mâlik b. Enes’in (v. 179/795)) tercih ettiği görüş de bu yöndedir.²³

İkinci görüş ise Hız. Ömer’in Sevad bölgesi ile diğer ülkeler hakkında tatbik ettiği hükümdür. Bu görüşe göre Hız. Ömer bu arazileri taksim etmeyerek nesiller boyu bütün Müslümanlara mevkuf bir fey olarak bırakmıştır. Hız. Ömer bu arazileri tahmis etmemiştir.²⁴ Hız. Ömer’in kendisinden ganimet talep edenlere yönelik gerekçesi şöyledir: “... Allah’a yemin olsun ki, benden sonra büyük ganimet getiren yerler fethedilemeyecek. Dahası mevcutta fethedilen memleketlerin Müslümanlara büyük mali yükler getirmesi de ihtimal dâhilindedir.

20 Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, 2: 373; Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hız. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi” 86.

21 Bu arazilerden kastedilen Sevad arazileri değildir. Daha önce fethedilen Câbiye arazisidir. Ancak bu arazi hakkında verdiği hüküm Sevâd arazisinin nasıl taksim edileceği konusunda etkili olmuştur. Bkz. Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hız. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi” 87.

22 Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emvâl*, 83; Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, 2: 206-207.

23 Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emvâl*, 83.

24 Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emvâl*, 84.

Hal böyle iken ahalisiyle birlikte Irak ve Şam arazisi taksim olunacaksa, o zaman eldeki kaleler ne ile korunacak? Geriden gelecek yoksullar, yetimler ve dullar için Irak ve Şam arazisinden geriye ne kalacak?”²⁵

Hız. Ömer’in görüşünün belirginleşmesinde ayrıca Haşr suresinin 7. ayeti de destekleyici delil olmuştur. O, muarızlarına karşı ayette geçen “*zenginler arasında elde dolaşan bir servet olmasın*” kısmını delil olarak kullanmış, “*eğer onu size dağıtırsam zenginler arasında elden ele dolaşan bir servet olur*” demiştir.²⁶ Fethedilen arazilerin hukuki statüsü ile ilgili söz konusu dönemde iki ana görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi: Savaşla ele geçen toprakların gazilere ganimet olarak dağıtılması gerektiği, ikincisi ise devlet başkanının kamu yararını düşünerek Müslümanların ortak malı olarak bırakması gerektiği görüşüdür.

Ebü Ubeyd, devlet başkanının savaşla ele geçen toprakların taksimatı konusunda şöyle demektedir: “*Hız. Ömer, Peygamber Efendimiz’in tatbikatını bildiği halde, aynı konuda farklı davranması bize dinen bir muhayyerlik hakkının var olduğunu gösterir. Aksi takdirde o, sünneti bırakıp başka bir yola tevessül etmezdi.*”²⁷ Buna karşılık sahabeden Bilâl b. Rebâh ve Zübeyr b. Avvâm, bu arazilerin silah yoluyla ele geçirilmiş olduğunu, bundan dolayı ganimet olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler ve bunu desteklemek için de Hız. Peygamber’in Hayber’deki araziye savaşanlara dağıttığını söyler.²⁸

Hız. Peygamber ve sonrasında yapılan tatbikatlara bakıldığında fethedilen toprakların hukuki statüsü ile ilgili üç ana yaklaşımın olduğu görülür.²⁹

25 Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hız. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 88.

26 Ebü Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, 83; Belâzurî, *Futûhu’l-buldân*, 2: 206; Cessâs, Ebu Bekir er-Razî, *Abkâmü’l-Kur’an*, (Beyrut: Dâru’l-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1412/1992), 320.

27 Ebü Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, 83.

28 Ebü Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, 82; Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hız. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 88.

29 Daha geniş bilgi için bkz; Ebü Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, 77; İbn Abidin, Muhammed Emîn, *Reddu’l-Muhtâr*, (Beyrut: Dâru Alemi’l-Kütüb, 1423/2003) 3: 278 vd; İbn Arabî, *Abkâmü’l-Kur’an*, 5: 213; Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hız. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 89; Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür”, 21; Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler Yahya b. Adem ve Kitabu’l-Harâci*, 71.

Halkı Müslüman olan topraklar: Bu araziler, sahiplerinin kendi ellerindeki mülkü olup, öşür arazisi statüsündedir. Elde edilen mahsulden sulama tekniğine göre “öşür” veya “nisf öşür” verilmesi gerekir.

Sulh yoluyla veya muayyen bir haraç karşılığında fethedilen topraklar: Belirli bir vergi karşılığında savaşılmaksızın ele geçirilen topraklardır. Onların sahipleri ile yapılan anlaşma ne ise bu topraklar hakkında ona uyulur.

Kuvvet yoluyla fethedilen topraklar: Savaş yoluyla elde edilen arazilerin statüsünü belirleme noktasında Müslümanlar farklı düşünmüşlerdir.³⁰ Bazılarına göre bu tür araziler ganimet statüsünde olduğundan tahmis edilir ve kalanı savaşa katılanlara bölüştürülür. Bazılarına göre ise bu türden araziler hakkında devlet başkanı karar verir. Kendisi isterse onun beşte birini devlet hazinesine (tahmis), geri kalanını ise süvari veya piyade oluşlarına göre gazilere dağıtır. İsterse de araziye sadece fethedenler arasında değil, bütün Müslümanlar arasında taksim eder. Müslümanlar bu topraklara yerleşecek olursa, topraklardan öşür alınır. Devlet başkanı isterse bu araziye fey olarak da değerlendirebilir. O takdirde arazi Müslümanlara için ilelebet mevkuf bir kamu malı olarak kalır. Savaş yoluyla ele geçen toprakların durumuyla alakalı mezheplerin görüşleri birbirinden farklılık arz eder.

Hanefî mezhebine göre savaş yoluyla elde ele geçirilen toprakların statüsünü belirleme yetkisi devlet başkanına aittir. Devlet başkanı dilerse bu arazileri Müslümanlara taksim eder. Böylece bu topraklar Müslümanların mülkiyetine girer ve bu topraklardan elde edilen üründen öşür verilmesi gerekir. Dilerse de o toprakları eski sahiplerine bırakarak kendisinden haraç vergisi alır.³¹

Malikî mezhebine göre savaşla elde edilen topraklar savaşa iştirak edenlere taksim edilmez. Vakıf arazi kabul edilir. Bu topraklardan elde edilen gelirlerle mücahitlerin ihtiyaçları karşılanır veya köprüler ve mescitler yaptırılır. Ayrıca elde edilen gelir diğer hayır işlerine harcanır. Bu hususta bir

³⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 77.

³¹ İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1430/2009), 1: 203; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, 3: 278; Cessâs, *Abkâmu'l-Kur'an*, 5: 320; Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 90.

diğer seçenек ise devlet başkanının maslahata binaen bu toprakları gaziler arasında taksim etmesidir.³²

Şâfiî mezhebine göre, bu topraklar Enfâl suresi 41. ayetin hükmüne göre tahmis ve taksim edilmelidir. Ancak hak sahibi kendi isteğiyle hakkından vazgeçebilir. O zaman devlet başkanının söz konusu araziyi vakfetme hakkı vardır.³³

Hanbelî mezhebine göre savaş yoluyla fethedilen topraklar hakkında üç farklı görüş vardır. Buna göre devlet başkanı dilerse buraları ganimet olarak dağıtır, dilerse haraç vergisi alarak eski sahiplerinin ellerinde bırakır, dilerse Müslümanlar yararına vakfedebilir.³⁴

2. Öşürün Tanımı, Mahiyeti Ve Meşruiyyeti

Öşür, bir şeyin onda biri demektir. Kelimenin aslı Arapçadır.³⁵ Bir fıkıh terimi olarak öşür, zirâî ürünlerden tahsil edilen zekâttır.³⁶ Zirâî ürünler için zekât yerine fukaha tarafından öşür kelimesinin tercih edilmesinin sebebi bir hadise dayanır. Hz. Peygamber demiştir ki: “Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısf uşr” yani yirmide bir zekât vardır.”³⁷

Öşür, fıkıh kitaplarında “zekâtü’z-zürû’, zekâtü’l-hars” gibi başlıklar altında incelenmiştir.³⁸ Dini vecibe olan öşür ile benzer isme sahip olan bazı vergi türlerini (öşür/aşar) birbirine karıştırmamak gerekir. Öşür zirai ürünler için dinen farz kategorisinde yer alan mali bir ibadet türü olup, farz oluşu ile ilgili başta Kur’ân olmak üzere kaynaklarda pek çok delil mevcuttur.

32 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1: 203; Cessâs, *Abkâmü’l-Kur’an*, 5: 320; Çelik, “Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 90.

33 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Abkâmü’l-Kur’an*, thk. Abdulğani Abdulhâlık, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1400/1980), 1: 154; İbni Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1: 203; Şirbîni, Şemsuddîn Muhammed b. Hatib, *Muğni’l-Muhtâc*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1418/1997), 3: 122; Cessâs, *Abkâmü’l-Kur’an*, 5: 320.

34 İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Muğni*, (Riyad: Dâru Alemi’l-Kütüb, 1417/1997) 4: 189.

35 Erkal, “Öşür”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 34: 97.

36 Fahrettin Atar, “İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler”, *Diyanet Dergisi*, 17/4 (1979), 232; Akyüz, Vecdi, *Zekât*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 416.

37 Buhâri, Zekât, 55.

38 Erkal, “Öşür”, 34: 97.

Kurân'da zekâtla alakalı pek çok âyet vardır. Bu ayetlerde genel olarak zekâtın ödenmesine, ödemeyenlerin ise kötü akıbetine vurgu yapılır. Bununla birlikte öşür kelimesi lafız olarak hadislerde, anlam olarak Kurân'da yer alır:

*“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan infak edin. Kendiniz göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır.”*³⁹

Söz konusu ayette geçen *infak ediniz* emri, âlimler tarafından çoğunlukla *zekât veriniz* şeklinde anlaşılmıştır.⁴⁰ Cessâs, selef ve halef uleması arasında bu konuda ihtilafın olmadığını, ayette yer alan *infak ediniz* emrinin zekâta hasredilmesi gerektiğini söyler.⁴¹ Genel anlamda söylemek gerekirse fakihler “*yerden sizin için çıkardıklarımızdan*” ibaresinin zirâî ürünlerden alınan zekâtın anlamında olduğunu söylemişlerdir.⁴²

Fukahanın öşrün farziyetine delil olarak gösterdikleri bir diğer ayet ise şöyledir:

*“O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin. Çünkü o israf edenleri sevmez.”*⁴³

39 Bakara 2/267.

40 Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr ed-Dimeşkî, *Tefsîrül-Kur'ani'l-Azîm*, (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2006), 1: 535.

41 Cessâs, *Abkâmu'l-Kur'an*, 2: 174.

42 Bkz. Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali, *el-Hâvî'l-Kebîr*, (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 3: 209- 210; Serahsî, Ebû Bekir Muhammed, *el-Mebsût*, (Beirut: Dârü'l-Marife, 1409/1989), 3: 2; Kâsânî, Alauddîn Ebû Bekir b. Mes'ud, *Bedâi'us-Sanâi*, (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986) 2: 53; Zerkeşî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'z-Zerkeşî ala Muhtasari'l-Hırâkî*, (Riyad: 1413/1993) 3: 466-467; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4: 155; Mevsilî, Abdullâh b. Mahmud, *el-İhtiyâr li Tâlîlî'l-Muhtâr*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 113; İbn Abidîn, *Reddül-Muhtâr*, 3: 264.

43 En'am 6/141.

Bu ayet de öşrün müminler üzerine farz oluşunun delilleri arasında zikredilir.⁴⁴ Kurtubî, ayette geçen “*hakkını verin*” ifadesindeki “hak” kavramının öşrü de kapsayacak şekilde farz olan zekât anlamına geldiğini, kelimenin pek çok fakih tarafından böyle anlaşıldığını söyler.⁴⁵ Teşrî tarihinden biliyoruz ki, çoğunluğun görüşüne göre, zekât hicri 2. yılda farz kılınmıştır. Ancak müesseselerin oluşumunda görüldüğü gibi zekât hukuku sahasında da önce icmâl sonra tafsîl şeklinde tadrîci bir metod takip edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki ilgili ayetle toprak ürünlerinden zekât mükellefiyetine icmâlen temas edilmiş, daha sonra zekât mevzularını ayrı ayrı gösteren, bunlardan hangi şartlarda ve ne nispette zekât ödeneceğini açıklayan hadislerle ayet tafsîl edilmiştir. Bu ayet ve hadislere istinaden fakihler öşrün farz olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁴⁶

Fukaha, zirâî ürünlerden alınan öşrün farziyetini bu konuda varid olan hadis-i şeriflerden çıkarmışlardır. Söz konusu hadislerden birinde Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır:

“*Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nisf uşr” yani yirmide bir zekât vardır.*”⁴⁷

Zirâî ürünlerin zekâtı ile ilgili bir başka delil ise şu şekildedir: Muaz b. Cebel “*Rasululah beni Yemen’e gönderirken göğün suladığı mahsulden onda bir, atlele sulanan mahsulden yirmide bir zekât almamı emir buyurdu*” demiştir.⁴⁸

Bu ve benzeri hadisler, zirâî mahsullerden alınacak öşrü farz kılmakta ve mükelleflerden bu ibadeti yerine getirmelerini istemektedir. Ancak hangi

44 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3: 209- 210; Serahsi, *Mebisût*, 3: 2; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 2: 53; Zerkeşî, *Şerhu’z-Zerkeşî*, 3: 466-467; İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 155; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 113; İbn Abidin, *Reddu’l- Muhtâr*, 3: 264.

45 Kurtubî, Ebû Abdullah, *el-Cami’ li-Abkâmi’l-Kur’an*, tahk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Beirut: Müessesetü’r-risale, 1427/2006), 9: 53.

46 Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür”, 10-11.

47 Buhârî, Zekât 55; Müslim, Zekât 7; Ebû Davut, Zekât 11.

48 Nesâî, Zekât 25.

mahsulün zekâta tabi olacağı konusu ulema arasında tartışmalı olup bu konuya yeri geldiğinde temas edilecektir.⁴⁹

Öşür hakkında genel hüküm ayete, detay hüküm ise hadise dayanmaktadır. Ayrıca öşrün detaylarında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte müçtehitler zirâî mahsullerden onda veya yirmide bir zekât alınacağı hususunda ittifak etmişlerdir.⁵⁰ Öşür zirai mahsullerden ödenen bir tür zekat olduğuna göre konumuzu aydınlatması açısından toprağın hukuki statüsüne de kısaca değinelim. İslâm'ın ilk üç asrında toprak üzerinde genel olarak mülkiyet iki şekilde ele alınır. Birincisi fey arazileri, ikincisi ise özel mülk topraklar.⁵¹

Fey arazileri şu şekilde sıralanır: Savaşla ele geçen ve sonra belli bir vergi karşılığı eski sahiplerine bırakılan topraklar,⁵² hukuki statüsünü devlet başkanının belirlediği devletin elindeki sahipsiz topraklar (savâfi),⁵³ mevat araziler.⁵⁴

Mülk araziler de şu şekilde sıralanır: Arap Yarımadası'nın tümü, kendiliğinden Müslüman olanların ellerinde bulundurdıkları araziler, ölü toprakları ihya suretiyle elde edilen araziler, temlik-i iktâ suretiyle özel mülk haline gelmiş araziler, savaş sonrası devlet başkanının taksim ettiği araziler, sulh akdi yapılarak mülkiyeti eski sahiplerine bırakılan araziler, satın almak suretiyle özel mülk haline gelen araziler.⁵⁵

49 İslâm âlimlerinin söz konusu hadisi delil olarak kullanmaları ile ilgili bkz: Şirâzî, Ebû İshâk, *el-Mühezzeb*, (Beyrut: Dâru's-Saade, 1412/1992), 1: 508; Serahsi, *Mebsût*, 3: 2; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 54; Karâfi, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. İdris, *ez-Zehîre*, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 3: 73; Merğînânî, Ali b. Ebi Bekir b. Abdilcelil, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi'*, (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 2: 132; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 565; İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 156; Cezîrî, Şeyh Abdurrahman, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2006), 317.

50 Karaman, "Toprak Mülkiyeti ve Öşür", 83; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 54.

51 Demirci, İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, 67.

52 Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 51; Ateş, "Toprak ve İslâm", 206; Çelik, "Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi", 78.

53 Demirci, İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, 85.

54 Demirci, İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, 120.

55 Daha geniş bir bilgi için bkz. Demirci, İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, 127; Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, 1: 197.

Geniş bir coğrafyaya asırlarca hükmeden ve İslam hukukunun teori ve pratiğini en başarılı şekilde uygulamaya gayret gösteren Osmanlı Devletinde toprak mülkiyeti ve çeşitleri üzerinde hassasiyetle durularak yeni tasnifler yapılma yoluna gidilmiştir. İbn Kemal (v. 940/1534) ve Ebüssuûd (v. 982/1574) tarafından geliştirilen bir tasnife göre beş kısma ayrılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

Arâzî-i Mîriyye: Bunlar mülkiyeti devlete ait topraklardır.⁵⁶ Osmanlılarda fetihler sonucu ele geçirilen ve mîrî olarak reayaya bırakılan topraklar, vefat edip de mirasçısı olmayanların bıraktığı topraklar, fetih sırasında hangi statüye bağlandığı bilinmeyen topraklar ile sahibi belli olmayan ve devlet başkanının izniyle işlenerek tarıma kazandırılan topraklar bu statüde kabul edilmiştir. Bu toprakları işletmeyi üstlenenler kimseler öşür namıyla harâc-ı mukâsesini⁵⁷ ve çift akçesi adıyla harâc-ı muvazzafasını⁵⁸ verirler. Bu araziler işletildiği sürece işletmecisinin elinden asla alınmaz. Hiç kimse de onların bu topraklar üzerindeki hukukuna el uzatamaz. Vefat etmeleri durumunda arazileri mirasçılarına intikal eder. Onlar da aynı şekilde işletmeciliğe devam ederler. Ancak bu araziler üç yıl boyunca işletilmez de boş bırakılırsa, mahkeme kararıyla o kişilerden alınır.⁵⁹

Arâzî-i Mevkûfe (Vakıf Arazisi): Mülk arazi iken Allah rızası için hayır yoluna vakfedilen topraklardır. Bu da iki kısımda mütalaa edilir. Birincisi malikleri tarafından vakfedilen araziler, ikincisi devlet başkanı veya onun yetkili kıldığı bir makamın beytül-mâlde ait mîrî araziden bir kısmının gelirini, beytül-mâlde hakkı bulunan bir hayır kurumuna tahsis ettiği arazilerdir.⁶⁰

56 M. Macit Kenanoğlu, "Mîrî Arazi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 157; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 198; Halil Cin, "Arazi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) III, s. 344.

57 Harâc-ı Mukâseme: Arazinin ürününden yerin verimliliğine göre alınan vergidir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 179.

58 Harâc-ı Muvazzafa: Arazi üzerine her dönüm başına senelik maktu olarak muayyen bir miktar meblağ olarak alınacak bir vergidir. Buna harâc-ı vazife de denir. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 179.

59 Halil İnalçık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslâmi İlimler Dergisi-I*, (1950), 29-46; Cin, "Arazi", 3: 344; Kenanoğlu, "Mîrî Arazi", 30: 157.

60 Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 198; Cin, "Arazi", 3: 345.

Arâzî-i Metrûke: Amme menfaatine, halkın istifadesine sunulmuş arazilerdir. İki nevidir: Bütün halkın istifadesine arz edilmiş yerler; umumi yollar, meydanlar, parklar ile köy veya kasabaların bütün halkına bırakılmış yerler, mera, yaylalar bu kapsamda değerlendirilir.⁶¹

Arâzî-i Mevât (Ölü Arazi): Bu tür araziler, kullanılmayan arazilerdir. Bu tür araziler ihya edilmek suretiyle mülk arazi haline gelebilir.⁶²

Arâzî-i Memlûke (Mülk Arazi): Tam mülkiyeti sahiplerine ait olan arazilerdir. Bu arazilerin sahipleri bu araziler üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir ve sahih olarak vakıf da yapabilirler. Mülk arazi kendi içerisinde dört şekilde tasnif edilir: Şehir, kasaba ve köylerin içlerinde bulunan arsalar ile bu yerlerin kıyı ve banliyölerinde bulunan yarım dönüme kadar arazi, beytü'l-mâl arazisi iken ifraz edilerek sahih temlik ile mülk arazi haline getirilen arazi, öşür ve haraç arazisi.⁶³ Burada önemine binaen öşür ve haraç arazileri ile ilgili detaya girmek faydalı olacaktır.

3. Öşür ve Haraç Arazileri

a. Öşür Arazisi: İslâm hukukunda öşür arazisi denilince mahsullerinden 1/10 nispetinde zekât alınan topraklar anlaşılır.⁶⁴ Öşür arazisi, Müslümanların ganimet hissesi, ihya, tevarüs, ikta yollarıyla elde ettikleri mülkleri ifade eder.⁶⁵ Hangi araziden öşür alınacağı konusunda İslâm âlimleri arasında ittifak yoktur. Ancak bu husus ilk dönem fukahanın eserlerinde yer alan toprak tasnifi ile ilgili bilgiler ışığında vuzuha kavuşturulabilir. Ebû Ubeyd öşür arazilerini dört başlıkta daha sistematik bir şekilde sunar:⁶⁶

1) Sahipleri Müslüman olduktan sonra mülkiyetini koruduğu topraklar: Medine, Taif, Yemen ve Bahreyn gibi. Hatta Mekke de bu sınıfa dâhildir. Zira

61 Cin, "Arazi", 3: 345; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 198.

62 Cin, "Arazi", 3: 345; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 198.

63 Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 197; Cin, "Arazi", 3: 344.

64 Yavuz, Yunus Vehbî, *İslamda Zekât Müessesesi*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 179.

65 Akyüz, Zekât, 431; Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 142; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 215.

66 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 491; Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 129.

Mekke savaşı ile fethedildiği halde Rasulullah (s.a.v) halkına ihsanda bulunarak, ne kendilerine dokunmuş ve ne de mallarını ganimet olarak almıştır.

2) Kuvvet kullanılarak ele geçirilen topraklar: Bu toprakların öşür arazisi olması için devlet reisi söz konusu araziye mevkûf bir fey olarak değil, bir ganimet olarak bırakıp taksim ve tahmis etmeyi ve bunun beşte dördünü bu araziye fetheden gazilere dağıtmayı uygun görmesi lazım.

3) Adî arazi olarak tabir edilen sahihsiz araziler: Arap yarımadası veya başka bir bölgede devlet reisi tarafından herhangi bir kimseye iktâ⁶⁷ edilen arazidir. Rasulullah (s.a.v) ve ondan sonra gelen halifelerin Yemen, Yemame ve Basra bölgelerinden ikta ettikleri araziler gibi.

4) Herhangi bir kimse tarafından sulanarak ve ekilerek ihya edilen ölü topraklardır. Sünnet gereği bu çeşit araziye öşür veya nisf öşür lazım gelir.

Günümüzde mevcut topraklardan elde edilen ürünler üzerinde öşür gerekip gerekmediği meselesine gelince bu konuda şunlar söylenebilir: Geçmiş dönemlerde haracî-mîrî arazi statüsüne tabi İslâm ülkelerine ait toprakların günümüzde mülk araziye dönüştüğünü ve şahsın her türlü tasarrufuna açık hale geldiğini görmekteyiz.⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen Türkiye topraklarının çoğunun mîrî arazi statüsünde olduğunu zikreder.⁶⁹ Ancak Ebû Hanîfe'ye göre haraç karşılığı kâfirlerin eline bırakılan ve daha sonra Müslümanların eline geçen ya da sahipleri sonradan Müslüman olan toprakların vergisinin de öşür olarak değil; eskiden olduğu gibi haraç vergisi olarak ödenmesi gerekir. Dolayısıyla Müslümanların büyük bir çoğunluğu bu görüşe göre mali bir ibadet olan öşürden mahrum bırakılmış olacaktır. Günümüzde bu sakınca ile birlikte böyle arazilerin sahiplerinden haraç da alınmaması, sosyal dengesizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.⁷⁰

Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym (ö. 970/1563), Mısır ve Şam arazisinin haracî olmaktan çıkarak beytü'l-mâle intikal ettiğini, bu araziye

67 İktâ: Sultanın, devlete ait bir araziye bir şahsa ardından da onun çocuklarına vermesi. Bkz.: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 211.

68 Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 219.

69 Bkz. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1995), 334.

70 Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 185.

hukuki bir şekilde satın alan Müslümanların haraç değil, öşür vereceklerini ifade etmiştir.⁷¹

Günümüzde esas itibarı ile ikta ve tımar sistemleri kaldırılarak hususi mülkiyete geçilmiştir. Artık İslâm ülkelerinde geneli itibarı ile haraç toprağı kalmamıştır. Öyleyse Müslüman toprak sahibi, mülkü olan veya kiraladığı topraktan elde ettiği üründen öşrünü de vermekle mükelleftir. Türkiye'deki topraklar da bu kapsamda öşre tabidir. Devlete ait hazine topraklarıyla vakıflar idaresine ait topraklar hariç tutulursa, başka cins arazi bulunmadığı söylenebilir. Özünde vakıf olup, bugün tapu ile tam mülk haline gelmiş topraklar da öşre tabidir. Fukaha ve tarihçilerin sözünü ettiği haraç toprakları, bugün için kalmamış, özel mülk haline gelmişlerdir. Özel topraklardan toprak vergisi alındığı gibi, öşür de verilmelidir.⁷² Türkiye topraklarının öşür toprağı olup olmaması hususunda Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun konu ile ilgili 18.12.1982 tarihli açıklaması ise şöyledir:

“İslâm hukukuna göre, Müslüman bir ülkenin sınırları içinde bulunan ekilip biçilen topraklar: a) Memleket arazisi (arazi-i emîriyye), b) Mülk arazi (öşür ve haraç arazileri), c) Vakıf arazisi (arazi-i mevku'fe) gibi kısımlara ayrılır. Bunlardan memleket arazisinin mülkiyeti devlete ait olup tasarrufu (ekilip biçilmesi); senelik belli bir ücret veya elde edilen mahsulün sekizde bir, onda bir... gibi bir kısmı karşılığında talip olan ve devletçe uygun görülen fertlere verilmiştir. Ekip biçmek üzere kendilerine bu arazilerin verildiği kimseler bu topraklarda kiracı; ödedikleri vergi ve hisselerde kira bedeli sayılmıştır. Hanefî mezhebine göre bir arazide kira ile öşür birleşmeyeceğinden bu durumdaki arazilerin mahsullerinden ayrıca öşür gerekmeceği beyan edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında imparatorluk sınırları içinde kalan arazi, genellikle memleket arazisi (arazi-i emîriyye) kabul edildiğinden elde edilen mahsulden devlete verilen sekizde bir, onda bir... gibi hisseler, bu toprakların kira bedeli sayılmıştır. Fakat devletçe, daha sonra özel kanunla bu araziler ekip biçenlere mülk olarak verildiğinden, halen bu topraklar mülk arazi hükmünde bulunmaktadır. Bu itibarla elde edilen

71 İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim, *el-Babru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 5: 115; Kardâvi, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 418.

72 Akyüz, *Zekât*, 435.

mahsulün zekâtının verilmesi gerekir. Toprak mahsullerinin zekâtına bilindiği gibi “öşür” denilmektedir.”

b. Haraç Arazisi: Müslümanlar tarafından savaş yoluyla fethedilip muayyen bir vergi karşılığında Müslüman olmayan sahiplerinin ellerinde bırakılan topraklardır.⁷³ Ebû Ubeyd eserinde öşür arazilerini sistematik bir şekilde verdikten sonra haraç arazilerini de şu şekilde açıklar:

“Bunun dışında kalan beldeler ya kuvvet yoluyla ele geçirilen ve fey haline getirilen arazidir. Sevad, Cibal, Ehvaz, İran, Kirman, Asfahan, Rey şehirleri hariç Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika ülkeleri gibi... Ya da Rasulullah (s.a.v)’in ahalisıyla sulh akdettiği Necran, Eyle, Ezruh, Dumetu’l-Cendel, Fedek ve benzeri memleketler gibi... Yahut da Rasulullah (s.a.v)’den sonra gelen imamların, ahaliyle muâbede akdettikleri Cezire, Ermenistan’ın bazı bölgeleri ve Horasan’dan birçok arazi gibi... İşte kuvvet yoluyla veya sulh ile fethedilen ve fey haline getirilen bu iki nevi arazi bütün insanların müşterek hakkı olup toplumun fertlerinin geçimine ve devlet reisinin maruz kalacağı toplum sorunlarının çözümüne harcanır.”⁷⁴

Haracın hukuki dayanağı Hz. Ömer’in ichtihadıdır. Hz. Ömer fethedilmiş toprakları savaşanlar arasında dağıtmayıp, muayyen bir vergi karşılığında, bu toprakları işlemeyi daha iyi bilen eski sahiplerine bırakmak suretiyle tecrübesiz kişilerin mülkiyeti altında meydana gelecek verim düşüşünü engellemeyi ve Müslüman nüfus arasında adil bir gelir dağılımı sağlayarak kaynakların tahsisinde nesiller arası bir denge kurmayı gözetmiştir.⁷⁵

Arazinin haraç miktarı, tavan ve tabanı ichtihatla belirlenir.⁷⁶ Ebû Yusuf’a göre araziye tayin edilen haraç arazinin verim gücüne göredir. Dolayısıyla bu vergi toprağın verimine göre artırılıp azaltılabilir. Bu hususta yetki devlet başkanına aittir. Hz. Ömer Sevad ve Necran arazilerine farklı haraçlar koymuştu. Ebû Yusuf Hz. Ömer’in Sevad arazisine koymuş olduğu haracı azaltmış, bu hususta yapılan itiraza cevaben Hz. Ömer’in haracın

⁷³ Cengiz Kallek, “Haraç”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 72; Ateş, “Toprak ve İslâm”, 214; Karaman, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 97; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 179.

⁷⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emvâl*, 491-492.

⁷⁵ Kallek, “Haraç”, 16: 72.

⁷⁶ Kallek, “Haraç”, 16: 73.

yüksek tutulmasını isteyenlere “*korkarım ki siz, toprağa gücünün üstünde bir şey yüklediniz*” dediğini hatırlatmıştır. Hz. Ömer, bu sözyle haracın toprağın durumuna göre azaltılıp arttırılabileceğine işaret etmiştir. Ebû Yusuf kendisine itiraz edenlere Hz. Ömer’in uygulamalarını örnek göstererek, vermiş olduğu haracı toprağın statüsüne bağlı olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir.⁷⁷

Haraç arazilerle ilgili bir diğer konu ise; bu toprakların kendilerine bırakılan kimseler tarafından satılıp satılmaması meselesidir. Cumhura göre bu topraklar vakıf toprakları gibi değerlendirildiğinden, haraç topraklarının alınıp satılması caiz değildir. Haracı da devamlıdır. Bazı hukukçulara göre, devlet başkanı savaşla alınan haraç toprağını sahiplerine bırakınca, onlar bu topraklara mirasçı olabilirler ve onları satabilirler. Bir grup hukukçuya göre ise haraç topraklarının satımı caiz değilken, alımı caizdir. İbn Kudâme ise devlet başkanı kamu yararı için satabilir görüşünü savunur.⁷⁸

Müslüman bir kimsenin gayrimüslim bir kimseden haraç arazisi satın alması konusunda Serahsî’nin: “*Biz hanefilere göre bu arazi, haraç arazisi olmaya devam*” eder sözüyle, satımının caiz olduğu anlaşılır.⁷⁹ Serahsî’nin bu görüşünün arka planında haraç arazilerinin de mülk arazi statüsünde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinin yattığı söylenebilir.

4. Öşür ve Haracın Birleşmesi

İslâm hukukunda öşür ve haraç arazilerini tetkik ederken, öşrî araziye; Müslümanların, ganimet hissesi, ihya, teverüs, ikta’ yollarıyla elde ettikleri mülkleri, haracî araziye ise; fetih sonrasında askere dağıtılmayıp bütün Müslümanların lehine vakfedilen yahut da gayri müslim sahiplerinin mülkiyetinde bırakılıp haracı, ammeye sarfedilen arazi olarak belirtmiştik. İslâm hukukunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf konusu olan haraç arazinin öşrî araziye dönüşüp dönüşmemesi veya bir toprakta öşür ve haracın birleşip birleşmemesi meselesini ele almakta yarar görüyoruz.

77 Ebû Yusuf, *Kitâbu’l-harâc*, 222; Ateş, “Toprak ve İslâm”, 217.

78 Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emvâl*, 103.; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4: 192; Kardâvî, *Fıkhu’z-zekât*, 1: 410; Karaman, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 216; Akyüz, *Zekât*, 435.

79 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 6.

Ebû Ubeyd, haraç vergisi ödeyen gayri müslimlerin Müslüman olmaları halinde haraç vergisinin düşüp düşmeyeceği, öte yandan yeni Müslüman olmuş bu kimselere öşür gerekip gerekmeyeceği konusunda farklı rivayetleri eserinde zikreder. Ebû Ubeyd, Hz. Ali'ye bir köy reisi gelip Müslüman olduğunu ilan etmesi üzerine kendisine hitaben, mükellef olduğu cizye vergisinden muaf olduğunu ve topraklarını bırakırsa, bunun Müslümanların mülkü olduğunu bildirdiği rivayeti ve Hz. Ömer bir şahsın Müslüman olması halinde arazisine öşür vergisini koymaması ile ilgili haberi eserinde aktarır. Bu ve benzeri rivayetlerden yola çıkarak bazı âlimlerin Müslümanların haraç vergisi ödedikleri topraklarda ayrıca öşür vergisi ödemeyeceklerini, mezkûr rivayetlerdeki öşür bahsinin geçmemesine bağladıklarını ifade eder. Bunlar arasında Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının da olduğunu bildirir. Ancak Ebû Ubeyd, ilgili rivayetlerde Hz. Ali ve Hz. Ömer'in ayrıca öşürden bahsetmemeleri, bu durumda olan Müslümanların üzerinden öşür vergisini ıskat etmeyeceğini iddia eder. Zira öşür vergisi, muhtaç kimseler için her Müslüman arazi sahibine düşen ve yerine getirilmesi gereken bir mükellefiyettir Ebû Ubeyd'e göre Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen halifeler, arazi ikta ederlerken öşür vergisini ayrıca zikretmediklerini, dolayısıyla arazi sahibi her Müslümana öşür vergisinin gerekli olduğunu bildirir. Ona göre haraç arazi herhangi bir müslümanın sahibinden kiralayıp ekmiş olduğu arazi gibidir. Bu durumda kiracı hem haraç durumunda olan kira ücretini ödemek hem de nisab miktarına ulaşması halinde elde ettiği mahsulün onda birini ödemek zorundadır. Ayrıca Ebû Ubeyd'e göre öşür ve haracın sarf yerleri farklıdır. Dolayısıyla birbirlerini ilga edemezler. Bütün bunlara delil olarak da Ömer b. Abdulazîz'e (v. 101/720) sorulan bir sorunun cevabını gösterir. Söz konusu rivayette bir şahıs Ömer b. Abdulazîz'e: *“Bir Müslüman eli altında bir haraç arazisi bulunup da ondan öşür vergisi istenirse, o kimse de bana ancak haraç düşer diye diretirse ne olur?”* sorusunu yöneltir. *“Haraç toprağa, öşür ise ürüne düşer”* diye cevap veren Ömer b. Abdulazîz Ebû Ubeyd'in görüşünün temel dayanağı olur. Bu konuda Malik ve Evzâî'nin (v. 157/774) de aynı görüşte olduğunu zikreder. Ayrıca İbn Abbas'a isnad edilen: *“Bir Müslümanın aynı zamanda hem Müslüman vergisi olan zekâtla hem de kâfir*

vergisi olan haraçla mükellef olmasını yadırgamaktayım” ifadesini Ebû Ubeyd, “*İbn Abbas bu sözüyle mekruhıyeti ifade etmiştir*” şeklinde yorumlar.⁸⁰

Öşür ve haraç toprakları konusunda bazı müçtehitler, toprağın ilk devirlerde tabi kılındığı statüye göre hüküm vermişlerdir. İlk fütuhât devirlerinde bir toprak haraç toprağı olarak tescil edilmişse, bundan sonra sahibi değişse de o toprağın statüsünün değişmeyeceğine hüküm ederek böyle topraklardan hem öşür, hem de haraç verilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Buna karşılık diğer bazı müçtehitler de toprağın sahibi değişince bağılı bulunduğu statünün değişmeyeceğini kabul etmekle beraber, böyle bir toprağın sahibi değişerek Müslüman eline geçse de, bir topraktan hem öşür hem de haraç alınamayacağını kabul etmişlerdir. Bu iki görüşten farklı olarak bazı âlimler öşür ve haraç gibi topraktan alınan gelirlerin İslâm’ın ilk fütuhât dönemlerinde toprağın bağılı bulunduğu statüye göre değil de, sahibinin Müslümanlık yahut zimmîlik durumuna bağılı olarak vergi çeşidinin de değişebileceği, dolayısıyla ilk dönemlerdeki durumu ne olursa olsun, bugün toprağın sahibi Müslüman ise o topraktan öşür, sahibi gayri müslim zimmî ise haraç vermesi gerektiğini savunmuşlardır.⁸¹ Bu konuda zikredilmesi gereken bir nokta da haraç arazisinin mevkûf olarak kabul edilmesi durumunda satılıp satılamaması meselesidir. İmam Malik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in içinde bulunduğu ulemanın ekseriyetine göre haraç arazisi vakıf mahiyetindedir. Alınıp satılması caiz değildir. Haracı ise devamlıdır.⁸² Diğer bazı müçtehitlere göre haraç araziye gayri müslim sahipleri satabileceği gibi devlet de elinde bulundurduğu harâcî topraklardan bir kısmını zaruret halinde veya faydalı bulduğu takdirde satabilir. Her iki halde de Müslümanlar bu toprakları satın alabilirler.⁸³ Ancak bu araziler Müslümanların mülküne geçse dahi haracı düşmez, bu toprakların yeni malikleri olan Müslümanlar, bu arazilerin haracını öderler.⁸⁴

80 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-envâl*, 115.

81 Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 179.

82 İbn Kudâme, *Muğnî*, 4: 192.

83 İbn Kudâme, *Muğnî*, 4: 195; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Abkâmu Ehli'z-Zimme*, thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekrî, Şakir b. Tevfik el-Arûrî, (Dammam: Dâru İbn Hazm, 1418/1997), 1: 250; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 216.

84 İbn Kayyim, *Abkâmu ehli'z-zimme*, 1: 251.

Hanefî mezhebine göre bir topraktan elde edilen üründen onda bir ya da yirmi de bir zekât alınabilmesi için o toprağın öşür toprağı olması lazımdır.⁸⁵ Dolayısıyla haraç ile öşür birleşmez.⁸⁶ Bir araziden duruma göre ya haraç alınır ya da öşür. Haracî arazi kimin mülkiyetine geçerse geçsin haraçla beraber geçer. Ancak bu mezhebe göre de, haracî ve mîrî arazinin öşrî hale gelmesi mümkün ve caizdir, bu takdirde haraç değil öşür alınacaktır.⁸⁷ Hanefî mezhebi âlimlerinden Serahsî, bağlı bulunduğu mezhebin görüşünü temellendirmede İbn Mes'ud'dan (r.a) hem mevkûf hem de merfû olarak rivayet edilen “Müslümanın arazisinde öşür ve haraç birleşmez”⁸⁸ hadisini delil olarak kullanır ve bu konuyu şöyle ifade eder:

*“Müslüman arazisinde öşür ve haraç birleşmez. Ayrıca, adil veya zalim hiçbir halife, insanların mallarını almak için çeşitli çareler aradıkları halde, Irak'taki Sevad arazisinden öşür almamışlardır. Bu bir icmadır. Delil olarak da icma yeter. Akli delili ise şudur: Haraç ve öşrün her biri, ürün veren arazinin, vergisidir. Tek bir arazi nedeniyle birden çok yükümlülük bir arada bulunmaz. Çünkü öşür ve haracın nedenleri de farklıdır. Haracın farz oluş nedeni; arazinin, savaş yoluyla fethedilmesi ve onda savaşçıların haklarının olmasıdır. Öşrün farz oluş nedeni ise; o bölge halkının kendi rızaları ile Müslüman olmaları ve orada savaşçıların hakkının sabit olmamasıdır. Bunların arasında çok büyük fark vardır. Nedenler birleşmeyince hükümler de birleşmez.”*⁸⁹ Hanefîlerin bu konuda diğer delilleri ise Hz. Ömer'in uygulamalarıdır. Şöyle ki Hz. Ömer Müslüman olan Dahhâk'a “haracını ödemeye devam et” demiştir. Burada öşürden bahsetmemiştir. Eğer gerekli olsaydı bunu ifade ederdi.⁹⁰ Ayrıca haracın sebebi toprak sahibinin kâfir olmasıdır. Öşrün sebebi ise Müslüman olmasıdır. Dolayısıyla bunların birleşmesi doğru değildir.⁹¹ Diğer taraftan gerek haraç ve gerekse öşür toprağın

85 Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-harâc*, 291.; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 57.

86 Serahsî, *Mebûsât*, 2: 208; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 57; İbn Kayyim, *Abkâmu ehliz-zimme*, 1: 249; İbn Nüceym, *Bahrur-râik*, 2: 413; Kardâvî, *Fıkhuz-zekât*, 1: 412; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 216; Akyüz, *Zekât*, 431.

87 İbn Nüceym, *Bahrur-râik*, 4: 115; Akyüz, *Zekât*, 436.

88 Beyhâkî, *Sünenül-Kübrâ*, 4: 132.

89 Serahsî, *Mebûsât*, 2: 208.

90 Kardâvî, *Fıkhuz-zekât* 1: 413; Erkal, “Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür” 28; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 216.

91 Kardâvî, *Fıkhuz-zekât*, 1: 413; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 217.

nemasına, faydasına dayanmaktadır; bunun için de ölü topraktan haraç ve öşür alınmaz. Şu halde tek sebeple iki verginin alınması uygun değildir.⁹²

Cumhur ulemaya göre ise, öşür ile haraç birleşebilir. Yani haraca tabi bir arazi Müslümanın mülkiyetine geçerse, yeni sahibi hem haracı, hem de çıkan mahsulün zekâtını öder. Cumhura göre toprağın öşrî veya haracı olması durumu değiştirmez.⁹³ Cumhur, görüşünün doğruluğunu ispat bağlamında ilk olarak bu konuda varid olan umûmî nasları dile getirir. Bu naslar “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan infak edin*”⁹⁴ ayeti ile “*Hasat günü de hakkını verin*” ayetidir. Ayrıca “*Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısf uşr” yani yirmide bir zekât vardır*”⁹⁵ hadisi de delil olarak cumhurun kullandığı deliller arasındadır.⁹⁶

Cumhura göre öşür ve haraç mükellefiyeti tek sebeple değil, farklı sebeplerle konmuştur. Öşrün sebebi mahsulün bulunması, haracın sebebi ise topraktan faydalanma imkânının bulunmasıdır. Öşür mahsulün borcudur, haraç boyun borcudur, zimmet ile ilgilidir. Mükellefin şahsına bağlıdır. Öşrün sarf yeri, zekâtın sarf yeri olan sekiz sınıftır. Haracın sarf yeri ise ordunun ve memurların masrafı ile diğer amme hizmetleridir. Dolayısıyla bir şahsın her ikisiyle de mükellef olması mümkündür.⁹⁷ Ayrıca haraç kiralık arazinin kira bedeli yerinedir. Bu yüzden, sadece savaş yoluyla zorla fethedilen arazide farzdır. Kiralanan arazide ücretin gerekli oluşu da tarladan çıkan üründe öşrün gerekliliğine engel olmaz.⁹⁸

92 Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, 1: 217.

93 Sahnûn, Ebû Saïd Abdüsselâm, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 1: 381; Şirâzi, *Mühezzeb*, 1: 517; Serahsî, *Mebûsât*, 2: 208; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 3: 481; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 57.

94 Bakara 2/267.

95 Buhârî, Zekât 55; Müslim, Zekât, 7.

96 Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 3: 481; Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 414; Akyüz, *Zekât*, 436; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 183; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 1: 426.

97 Ebû Ubeyd, Kitâbu'l-emvâl, 116; İbn Kayyim, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, 1: 248; Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 414; Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, 1: 217.

98 Serahsî, *Mebûsât*, 2: 208.

Cumhurun bu konudaki bir diğer delili ise öşrün Kitap ve Sünnet'in apaçık nasları ile sabit olmasıdır. Bu münasebetle öşür, içtihat sonucunda sabit olan haraç ile ortadan kaldırılamaz.⁹⁹ Dolayısıyla bir toprağın haracî olması farz olan zekâta engel teşkil etmez. Bu topraktan elde edilen mahsullerin zekâtı verilmelidir. Ayrıca haracı da verilir. Çünkü haraç ürünlere değil, bizzat araziye konulmuş bir vergidir. Toprak sahibi hiçbir şey ekmese dahi, bu arazinin haracını vermek zorundadır. Ayrıca Hanefiler'in bu konuda delil olarak ele aldıkları “*Müslümanın arazisinde öşür ve haraç birleşmez*” hadisi Yahya b. Anbese yoluyla Ebû Hanife, İmam Hammad, İbrahim en-Nehâî, ve Alkame'den intikal etmiştir. Cumhur Yahya b. Anbese'nin güvenilir ravilere isnad ederek uydurma hadis rivayet ettiğini iddia etmektedir.¹⁰⁰

5. Öşre Tabi Toprak Ürünleri

Fukaha, toprak ürünlerinden dinen verilmesi zorunlu öşrün farziyyetinin Kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğunu ve bunun miktarının da sulamaya bağlı olup olmamasında göre onda bir veya yirmide bir oranında olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte hangi ürünlerin bu kapsama girdiği hususunda ise farklı düşünmüşlerdir.¹⁰¹ Fukaha hububatta, arpada, buğdayda, hurmada ve kuru üzümde öşür gerektiğinde ittifak etmişlerdir.¹⁰² Hatta ilk dönem selef âlimlerinden bazıları öşrün sadece zikredilen bu dört grup toprak ürününe gerekli olduğunu söylemiştir. Özellikle İbn Ömer'in başını çektiği bu âlimlere göre; bu dört grup mahsul haricinde hiçbir toprak ürününde zekât gerekmez. Çünkü bu mahsuller dışında öşrün gerekli olduğunu ifade eden başka bir nas yoktur. Bu konuda icma da söz konusu değildir.¹⁰³ Diğer taraftan bu dört mahsulün genel anlamda yiyecek maddesi olarak kullanılmaları ve menfaatlerinin de fazla olması nedeni ile bunlara diğer mahsuller de kıyas edilemez.¹⁰⁴ Bu görüşteki âlimlere İbn Abbas zeytini,

99 Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 414; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 217; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, 1: 426.

100 Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, 1: 426.

101 Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 349; Erkal, *Zekât*, 145.

102 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 461; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 372.

103 İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 372; İbn Münzir, Ebû Bekir, *Kitâbu'l-İcma'*, (Amman: Mektebetü'l-Furkan, 1420/1999), 52.

104 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 156; Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 349.

İbrahim en-Nehâi¹⁰⁵(v. 96/714), Hasan-i Basrî (v. 110/728), Sevrî (v. 161/778) ve Şa'bi ise darıyı ekleyerek katılmışlardır.¹⁰⁶ Öşrün sadece dört grup toprak ürününde gerekli olduğunu savunanlar, bu görüşlerini “*öşür sadece buğday, arpa, hurma ve kuru üzümünden gerekir*”¹⁰⁷ hadisine dayandırmışlardır.

Ebû Ubeyd zekâtın sadece buğday, arpa ve hurmadan ödenmesi gerektiğini söyleyen âlimlerin olduğunu bildirir. Bu görüşü savunanlar Hz. Peygamberin sadece Arapların köy, şehir ve badiyelerinde bilinen geçim kaynaklarının zekâtı hakkında hüküm vermiş olduğunu zikrederler. Buğday ile arpa köy ve belde sakinlerinin, hurma ise badiye (çöl) ahalisinin geçim maddeleridir. Üzüm ise bunlara dâhil değildir. Onlara göre zekât, insanların hayatında vazgeçilmez niteliğe sahip maddeler üzerinde farz kılınmıştır. O nedenle deve, sığır ve koyunların zekâta tabi iken at, katır ve merkepler bu hükmün dışındadır. Zira deve, sığır ya da koyunların sütleri ve etleri maişet kaynağıdır. Buğday, arpa ve hurma da böyledir.¹⁰⁸ Bu hususta mezheplerin görüşleri özetle şu şekildedir:

a. Hanefî Mezhebi: Ebû Hanîfe'ye göre bütün zirâî ürünler zekâta tabidir.¹⁰⁹ Ona göre *toprağı değerlendirmek üzere ekilen ve istifade edilen her türlü ürün öşre tabidir*.¹¹⁰ Yerden çıkan bu ürünlerin zekâta tabi olması için o yerin zirai amaçla kullanılması ve insanların bu topraktan faydalanması gerekir.¹¹¹ Ebû Hanîfe'ye göre bunun beş istisnası vardır.¹¹²

105 İbn Kudâme, *Muğnî*, 4: 156; Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 349.

106 Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 420.

107 Dârekutnî, *es-Sünen*, 2: 476.

108 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 465.

109 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 2; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 375; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 113; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1: 132; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 2: 414; Meydânî, Abdulğanî el-Çanîmî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1429/2008), 146; Cezîrî, *el-Fıkhu ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 317; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 420; İbn Hazm haricinde Zahiri Mezhebi âlimleri de topraktan çıkan bütün ürünlerin zekâta tabi olduğunu savunurlar. Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-Muhallâ*, (Mısır: Matbaatü'n-Nehdeti'l-Abdilazîz, 1348) 5: 112.

110 Serahsî, *Mebûsât*, 2: 217.

111 Hanefî mezhebindeki görüşler için bkz. Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-harâc*, 235.

112 Serahsî, *Mebûsât*, 2: 217, 3: 3; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 420.

aa) Hurma Yaprağı: Ağaç dalındaki bir yapraktır ve ağaçta da öşür yoktur.

ab) Saman: Bitki gövdesidir, meyveye göre ağaç gibidir.

ac) Ot: Bununla tarladan verim alma kastedilmez. Aksine tarlalar ottan temizlenir.

ad) Kamış: Burada kastedilen kaval yapılan ve evlerin damına serilen kamıştır. Buna Fars kamışı denir. Şeker kamışında ise zekât vardır.

ae) İlgın Ağacı

Fakat kişi yukarıda zikredilen ürünleri elde etmek için, mesela toprağını ağaçlık, otlak ve kamışlık yapar da bunların büyümesi için su verir ve bu araziyi kullandığını bir şekilde insanlara bildirirse bu ürünlere de zekât gerekir.¹¹³

Ebû Hanîfe'nin, bahçelerde ekilen ve araziden verim alma kastedilen her bitkide öşür vardır şeklindeki görüşünü temellendirdiği birtakım ayet ve hadisler mevcuttur.

“Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan *infak edin*”¹¹⁴ ayeti hem ticaret mallarının zekâtını hem de öşrü farz kılmaktadır. Ayrıca bu ayet umûm ifade eder.¹¹⁵ Dolayısıyla bir ürünün saklanabilir, dayanıklı, zaruret dışında kullanılan, normal şartlarda yiyecek maddesi olan, kurutulan ve yenilmesi gereken özelliklere sahip olma gibi birtakım şartlara bağlı kalmaksızın bütün ürünlerde öşür gereklidir. Hububat, baklagiller, yaş sebzeler bu konuda eşittir.¹¹⁶

“*Hasat günü de hakkını verin*”¹¹⁷ ayetinde geçen “hak” kelimesine ilk hamledilmesi gereken mana toprak mahsulü sebzelerdir. Çünkü sebzelerin hasadı sırasında onların zekâtının ödenmesi daha kolaydır. Hububata ise

113 Merğînâni, *Hidâye*, 1: 132; Mevsilî, *İhtiyâr*, 113; Meydânî, *Lübâb*, 146.

114 Bakara 2/267.

115 İbn Arabî, *Abkâmu'l-Kur'an*, 1: 313.

116 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 2; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 2: 59.

117 En'am 6/141. Ayet hakkında farklı yorumlar için bkz. Kurtûbî *el-Cami' li-ahkâmî'l-Kur'an*, c. s. 54 vd.

biçilme, toplanma ve ayrıştırılma safhalarından sonra kullanımını mümkündür. Bu da bize gösteriyor ki sebzeler de öncelikle zekâta tabidir.¹¹⁸

“Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde “nısfuşr” yani yirmide bir zekât vardır”¹¹⁹ ve “Yerin çıkardığında öşür vardır”¹²⁰ hadisleri aynı şekilde Ebû Hanîfe’nin delil olarak ortaya koyduğu naslardır. Zikredilen bu hadisler de umûm ifade eder. Ebû Hanîfe’ye göre öşür, ürün veren arazinin vergisidir. Nitekim öşrî arazide elde edilen her bir ürünün zekâtı ödenmelidir.¹²¹ Hanefî mezhebine göre lafız, bir mana için vaz’ edildiğinde aksine delil bulunmadıkça bu mana, o lafız ayrılmaz bir parçasıdır ve o lafız hakkında kati olarak sabittir. Âmm lafız, usulcülere göre aksine bir kayıt olmadıkça kapsamına giren bütün fertlere katî olarak delalet eder. Dolayısıyla Ebû Hanîfe kendi görüşünün aksine hüküm beyan edenlerin ileri sürmüş oldukları hadisleri, katî olan umûm ifadeyi tahsis edecek güçte görmemektedir.

Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise her türlü zirâî üründe öşür gerekmez. Bu iki imama göre zirâî ürünlerde zekâtın farz olması için yiyecek maddesi olmaları ve bir yıl saklanabilme özelliğine sahip olmaları gerekir.¹²² Onlara göre kural şudur: Baklagiller, sebzeler ve reyhanlar gibi amaçlanan şekilde kalıcı ürünü olmayan bitkilere öşür gerekmez.¹²³ Bu konuda dayanakları ise Musa b. Talha’nın (v. 103/771) babası aracılığı ile Hz. Peygamberden rivayet ettiği “sebzelerde zekât yoktur”¹²⁴ hadisidir. İmameyne göre adeten değersiz olan hem zengin hem de fakirin kolayca bulabildiği şeylerde Allah hakkı gerekli değildir. Kalıcı olan ve zor bulunan ürünlere

118 Kâsânî, *Bedâi’ u’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’*, c. II, s. 59.

119 Müslim, *Zekât* 7; Ebû Davut, *Zekât* 11.

120 Dârekutnî, *Sünenu’l-Dârekutnî*, II/128.

121 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 3.

122 Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-asl*, (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1410/1990), 2: 104, 138; Aynî, Ebû Muhammed Mahmud, *el-Binâye fi Şerhi’l-Hidâye*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1411/1990), 3: 492; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslâm ve Edilletuh*, (Şam: Dâru’l-Fikr, 1409/1989), 2: 805; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 153; Seyyid Sâbık, *Fıkhü’s-sünne*, 1: 420.

123 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 3.

124 Dârekutnî, *Sünen*, 2: 94.

zekât gerekir.¹²⁵ Buna göre hububat ve kalıcı meyvesi olan bitkiler için öşür ödenir. İlaç ve buna benzer maddelerle müdahale edilmeden en az bir yıl bekletilemeyen karpuz, kavun, salatalık, meyve, sebze gibi ürünler için zekât ödenmez.¹²⁶

Ebü Hanîfe ve İmameyne göre her ne kadar yenilmiyorsa da şeker kamışı, pamuk, keten ve bunlara benzer ürünlerde öşür gereklidir.¹²⁷

b. Şâfiî ve Malikî Mezhebi: Şâfiî ve Malikî mezheplerine göre her ürün öşre tabi değildir. Bir zirâî üründe zekâtın farz olması için bir takım şartlar gerekir. İnsanların ektiği, hasattan sonra kurutup saklayabildiği ve normal şartlarda kendisiyle hayatını sürdürdüğü gıda maddesi öşre tabidir.¹²⁸ Gıda vasfını taşımayan fındık, fıstık, ceviz ve benzeri ürünler saklanabilse de zekâta tabi değildir.¹²⁹ Çünkü insanlar bunları tabii gıda maddesi olarak kullanmazlar.¹³⁰

Şâfiî mezhebine göre öşre tabi mahsul, gerçek kişilere ait olmalıdır. Mescitlere veya tüzel kişilere vakfedilen arazilerdeki toprak mahsullerine, ayrıca sahipsiz alanlardaki ürünlere zekât gerekmez.¹³¹ Ayrıca öşür, meyve olarak sadece hurma ve üzümden gerekir. Zira Hicaz bölgesinde yiyecek olarak bu ikisi yaygın ve saklanabilir özelliğe haizdir.¹³² İmam Şâfiî kavli-i cedidinde/ son görüşüne göre pirinç, fasulye, bakla, nohut, mısır, üzüm ve hurmayı da gıda maddesi olarak değerlendirerek öşre tabi kılmıştır. Ceviz, susam, incir, elma, nar, ayva ve diğer meyveleri ise öşrün kapsamı dışında tutmuştur.¹³³

125 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 3.

126 Şeybânî, *Kitâbu'l-Asl*, 2: 104; Serahsî, *Mebûsât*, 3: 3; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 420; Akyüz, *Zekât*, 439.

127 Merğînânî, *Hidâye*, 1: 133; Mevsilî, *İhtiyâr*, 113.

128 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 3: 241; Gazzâlî, *Vasît*, 1: 457; Nevevî, *Ravzatü't-Talibîn*, 2: 93; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 421.

129 Sahnun, *Müdevvene*, 1: 342.

130 Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 350.

131 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 601.

132 Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 351.

133 Gazzâlî, *Vasît*, 1: 458; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 566; Aynî, *Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 3: 493.

İmam Malik'e göre ceviz, badem, incir gibi kuru olan ve saklanabilen meyvelerle, satıldığı takdirde bu meyvelerin parası üzerinden bir yıl geçmedikçe bunlardan zekât vermek gerekmez.¹³⁴ Malikî mezhebinin müteahhir dönem âlimlerine göre üzüm ve hurma dışındaki meyvelerin zekâta konu olabilmesi için saklanabilir özelliğe sahip olmaları gerekir. İnciri örnek olarak veren muteahhir âlimler, kurutulabilme özelliğinden yola çıkarak bu gibi ürünlere zekâtın vacip olduğunu söylemişlerdir.¹³⁵

Zeytinde zekâtın gerekli olup olmadığı konusunda her iki mezhep de farklı düşünmüştür. İmam Şâfiî kavlı-i kadîminde zeytine öşür gerekir¹³⁶ derken, daha sonra “*En'am Suresinin 141. ayetinde zeytin nar ile birlikte zikrediliyor. Nardan zekât vermek gerekmediğine göre, zeytinden de zekât vermek gerekmez*” dediği rivayet edilmektedir.¹³⁷

İmam Malik'e göre zeytinde zekât gereklidir.¹³⁸ Ancak o, Ebû Hanîfe'den farklı olarak öşür gereken ürünler üzerinden bir yıl geçmesini şart koşar.¹³⁹ İmam Malik'in toprak ürünlerinin zekâtında bazı ürünlerin ismini tahsis ederek zikretmesi, öşürün sadece bu ürünlerde olduğu anlamına gelmez. İmam Malik'in kabul ettiği esasa göre, günümüzde ve gelecekte saklanabilir özellikteki tüm hububattan ve meyvelerden zekât vermek gerekir.¹⁴⁰

c. Hanbelî Mezhebi: Ahmed b. Hanbel'e göre toprak ürünlerinin zekâta konu olabilmesi için insan tarafından *ekilen, dikilen, kurutulan, ölçülen ve saklanan* özelliklerine sahip olması gerekir.¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel'den gelen

134 Sahnun, *Müdevvene*, 1: 341.

135 Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemrî el-Kurtûbî, *el-Kâfi fi fıkhi ehlil-Medinetil-Maliki*, (Beyrut: Dârul-Kütübül-İlmiyye, 1413/1992), 100.

136 Şirâzî, *Mühezzeb*, 1: 503; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 566.

137 Kurtûbî, *el-Câmi'*, 9: 55; Yunus Vehbi Yavuz Şâfiî'ye nispet edilen bu sözün naslara aykırı olduğunu dolayısıyla önceki görüşün geçerli olması gerektiğini savunur. Bkz. Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 158.

138 Sahnun, *Müdevvene*, 1: 342; Aynî, *Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 3: 493.

139 Sahnun, *Müdevvene*, 1: 341.

140 Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 157.

141 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 155; Abdullâh b. Ahmed, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*, thk. Züheyr eş-Şâviş, (Beyrut: Mektebetül-İslâmî, 1401/1981), 165; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 421; Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 352; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 154.

en meşhur görüşe göre yiyecek, giyecek, hububat (baklagiller) veya meyve farkı gözetilmeksizin yukarıdaki şartları taşıyan bütün ürünler zekâta tabidir.¹⁴² Bu şartlara uymayan şeftali, elma, armut, kayısı (yaş), incir ve ceviz gibi meyvelere ise zekât düşmez. Ayrıca salatalık, patlıcan, şalgam, kavun, karpuz, havuç, karnabahar, lahana, sarımsak, soğan, patates, turp ve benzeri yeşilliklere de zekât gerekmez.¹⁴³ Zeytin hususunda iki farklı görüş olmakla birlikte sahih olan zekâtın gerektiğidir.¹⁴⁴ Bu hususta genel bir değerlendirme yapılacak olursa şunları söylemek mümkün olur:

Ebû Hanîfe dışındaki fukaha, toprak mahsullerinin zekâta tabi olması için birtakım şartlar öne sürmüş ve her toprak ürününün zekâta tabi olmadığını söylemiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe dışında kalan diğer mezhep imamlarına göre toprak mahsullerinden zekât verilmesi için *havelânü'l-havl* de şarttır.¹⁴⁵ İmamı Azam ise senede iki defa mahsul veren toprakları nazarı itibara alarak, toprak mahsullerinin bir sene elde kalmasını şart koşturmakta; ister az ister çok olsun elde edilen bütün toprak mahsullerinin zekâta konu olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁶

Yusuf el-Kardâvi'ye göre Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü daha isabetlidir.¹⁴⁷ Çünkü ona göre bu görüş hem Kur'an ve Sünnet'in umûm naslarına; hem de zekâtın teşri kılınma hikmetine uygundur.¹⁴⁸ Şöyle ki Şâri'in buğday ve arpa eken çiftçiye öşrü gerekli kılıp da portakal ve elma bahçesine sahip olan kimseyi bundan muaf tutması hikmete uygun değildir. Öte yandan öşrün sadece buğday, arpa, hurma ve üzümde gerekli olduğunu bildiren hadisler sıhhat bakımından ta'n edilmiştir. Bunların bazıları munkati', bazıları mevku'¹⁴⁹ bazılarının ise ravileri zayıftır. Dolayısıyla Ebû

142 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 155.

143 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 156; Kardâvi, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 353.

144 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 159.

145 Ancak İbn Kudâme bu konuda farklı görüş beyan eder. Ona göre bir yıl bekleme şartı yoktur. Bkz. İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 162.

146 İbn Abidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 3: 265.

147 Kardâvi, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 355.

148 Kardâvi, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 355.

149 Mevku': Sahabilerin söz, fiil ve takrirlerine dair muttasıl veya munkati' haberlere denir. Bkz. Tahhân, *Teyisiru mustalabi'l-hadis*, s. 130; Çakan, *Hadis usûlü*, s. 118.

Hanîfe'nin bu husustaki görüşü daha isabetlidir.¹⁵⁰ Mâlikî mezhebine mensub olan İbn Arabî de bu konuda Ebû Hanîfe'nin haklı olduğunu savunur. Ona göre sebzelere ilgili hadis sıhhat şartlarını taşımadığından bu konuda hüccet olamaz.¹⁵¹ Bu sebeple toprağa ekilen ve öşür toprakları içinde yetişen her çeşit ürünün öşrünü ödemek gerekir. Hadislerde zikredilen toprak ürünleri o devirde Müslümanların yaşadığı ülkelerde yaygın ürünlerdir. Dolayısıyla hadislerde ismi geçmeyip sonradan keşfedilen veya başka ülkelerde yetişen bütün toprak mahsulleri, özellikle baklagiller ve yeşillikler de öşre tabidir.¹⁵²

6. Öşürde Nisab

Nisab, zekâtın bir kimseye vacip olması için şer'an gerekli olan mal miktarını ifade eden fikhî bir kavramdır.¹⁵³ Nisab miktarı, zekâta tabi eşyanın tümüne göre değişir. Aynı şey toprak ürünleri için de söz konusudur. Toprak ürünlerinden ödenmesi gereken öşrünün nisabı konusunda fukaha başlıca iki görüş ortaya koymuştur.

A. Öşürde Nisabı Şart Koşmayanlar

Ebû Hanîfe başta olmak üzere bir kısım fukahaya göre öşrünün vacip olması için herhangi bir nisab şartı yoktur. Araziden elde edilen ürünün azı da çoğu da öşre tabidir.¹⁵⁴ Ebû Hanîfe bu konuda Mücahid (v. 100/718), Hammâd b. Süleyman, Ömer b. Abdulazîz ve İbrahim en-Nehâi ile aynı hükümde birleşir. Davud ez-Zahiri ise sadece veznî ürünlerde nisabın gerekli olduğunu savunur.¹⁵⁵

Ebû Hanîfe'nin zirâî ürünlerde nisab şartını aramaması, birtakım delillere dayanır. Bu konuda daha önce zikredilen umûm manalı ayetler¹⁵⁶ yanında,

150 Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, 1: 356.

151 İbn Arabî, *Abkâmu'l-Kur'an*, 2: 286.

152 Akyüz, *Zekât*, 440.

153 Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 457.

154 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 469; Serahsî, *Mebûsât*, 3: 3; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 59; Merğînânî, *Hidâye*, 1: 132; Mevsilî, *İhtiyâr*, 113; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, 1: 423.

155 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-Muhallâ*, (Mısır: Matbaatü'n-Nehdeti'l-Abdilaziz, 1348), 5/212; Şevkânî, İbn Abbas'ın da aynı görüşte olduğunu söyler. Bkz.: Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtâr*, (Riyad: Dâru İbn Kayyim, 1426/2005), 5/291.

156 Bakara 2/267; En'am 6/141.

“Gökyüzünün suladığında öşür vardır”¹⁵⁷ ve “yerin çıkardığında öşür vardır”¹⁵⁸ şeklindeki umûm manalı hadislerde de herhangi bir nisab şartı aranmaması onların delilleri arasındadır.¹⁵⁹ Ayrıca zirâî ürünlerin zekâtı için havelânü'l-havl şartı yoktur. Bundan dolayı zirâî ürünlerde nisab şartı olmamalıdır.¹⁶⁰ Diğer taraftan öşür, nâmî arazinin vergisidir. Bu hususta arazinin yüzölçümüne değil, verdiği ürüne bakılır. Haraçta olduğu gibi ürünün miktarına bakılmaksızın onda bir oranında zekâtı verilmelidir.¹⁶¹ Ebû Hanîfe'ye göre diğer zekât mallarında nisabın şart kılınmasının sebebi, mal sahibinde zenginlik sıfatının meydana gelmesidir. Öşrün farz olması için zenginlik dikkate alınmaz. Define ve madenlerin zekât miktarı olan humusta olduğu gibi zenginlik fakirlik, mahsulün azlığı ya da çokluğu (nisab) dikkate alınmadan öşrün verilmesi gerekir.¹⁶² Onlara göre zirâî ürünlerin zekâtında nisabı şart koşanların ileri sürmüş oldukları hadis¹⁶³, ahad yolla gelmiştir. Bu nedenle söz konusu hadis, Kur'ân'a ve meşhur sünnete aykırı hüküm içeremez.¹⁶⁴ Oysaki konuyla alakalı zikredilen ayet ve hadislerdeki âmm lafız, katiyet ifade ettiği için haber-i vahid onu tahsîs edemez.¹⁶⁵

B. Öşürde Nisabı Şart Koşanlar

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre zekâta tabi diğer ürünlerde olduğu gibi, zirâî ürünlerde de öşür verilmesi için nisab şarttır.¹⁶⁶ İbn Kudâme'nin naklettiğine göre; Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ömer b. Abdulazîz, Câbir b. Zeyd, Atâ b. Ebî Rebâh, Mekhûl, İmam Malik, İmam Sevrî, İmam Evzaî, İbn ebî Leyla, İmam Şâfiî, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve diğer birçok

157 Buhârî, Zekât 55; Müslim, Zekât 7; Ebû Davut, Zekât 11; Tirmizî, Zekât 14.

158 Dârekutnî, *Sünen*, 2: 128.

159 Serahsî, *Mebisüt*, 3: 3; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 59; İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 161; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 423.

160 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 59; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 423; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 145.

161 Serahsî, *Mebisüt*, 3: 3.

162 Serahsî, *Mebisüt*, 3: 3

163 “Beş veskten aşağısında zekât yoktur” Buhârî, Zekât 32; Müslim, Zekât 1; Ebû Davut, Zekât 2; Tirmizî, Zekât 7.

164 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 59.

165 Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 5: 292.

166 İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 1: 392; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 2: 810; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 422.

âlimin toprak mahsullerinin zekâtında nisabı şart koşmuştur.¹⁶⁷ Cumhuriyet bu husustaki en güçlü delili Buhâri ve Müslim'in ittifakla naklettikleri “beş veskten aşağısında zekât yoktur”¹⁶⁸ hadisidir. Cumhura göre zekâtın sebebi şer’î zenginliktir. Çünkü zekât, zengin sayılanların vermesi gereken malî bir değerdir. Dolayısıyla diğer zekât mallarında olduğu gibi, nisab miktarına ulaşmadıkça kişi zengin toprak ürünlerinde de zengin sayılmaz ve zekâtla mükellef olmaz.¹⁶⁹

7. Nisabın Belirlenmesi

“Beş veskten aşağısında zekât yoktur.” hadisinde geçen “beş ölçek (vesk)” ve bunun kilogram cinsinden karşılığı olan miktar konusunda fukahâ farklı düşünmüştür. Kaynaklarda belirtildiğine göre müçtehitler, bir ölçegin altmış sa’ olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁷⁰ Ancak bir sa’ ne kadardır? Bu konuda iki ayrı görüş mevcuttur:

Hanefilerin esas aldığı Iraklı ölçegine göre 1 vesk 60 sa’, 1 sa’8 rıtıl, 1 rıtıl 130 dirhemdir. Buradan hareketle yapılan işlemlerden sonra 5 vesk, kullandığımız ağırlık ölçüsüne göre 1 tona karşılık gelmektedir.¹⁷¹ Malikî, Hanbelî ve Şâfiî mezhebi fakihlerinin esas aldığı Hicaz ölçegine göre ise 1 vesk 60 sa’dır. 1 sa’ 5.33 rıtıl, 1 rıtıl ise 128 dirhemdir. Bu ölçülere göre, nisab yaklaşık 2/3 ton, ortalama 653 kg’lık bir ağırlıktır.¹⁷²

Belirlenen bu nisab ölçülere mübâdele edilen zirâi mahsullere aittir. Balya, demet gibi değişik şekil ve hesaplarla mübâdele edilen ürünlerde ise nisabın ne miktarda olacağı ihtilaf konusudur. Bu hususta İmam Muhammed’e göre, her cins için kullanılan en büyük birim; Ebû Yusuf’a göre ise ülkenin hububat cinsinin en düşük olanının 5 vesklik değeri esas alınır.¹⁷³ Buna göre, ülkede

167 İbn Kudâme, *Muğnî*, 4: 161.

168 Buhârî, *Zekât* 32; Müslim, *Zekât* 1; Ebû Davut, *Zekât* 2; Tirmizî, *Zekât* 7.

169 İbn Kudâme, *Muğnî*, 4: 161.

170 Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 140; Akyüz, *Zekât*, 422.

171 Kardâvî, *Fıkhü’z-zekât*, 1: 365; Akyüz, *Zekât*, 422; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 140.

172 Cezîrî, *Mezâhibu’l-erba’a*, 319; Akyüz, *Zekât*, 422; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 141; Kardâvî, *Fıkhü’z-zekât*, 1: 366.

173 Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 2: 61; Kardâvî, *Fıkhü’z-zekât*, 1: 373; Akyüz, *Zekât*, 422; Karaman, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 166.

ölçülen en ucuz zirâî mahsul arpa ise bunun 653 kg para olarak değerine ulaşan, örneğin pamuk zekâta tâbi olacaktır.¹⁷⁴

8. Toprak Mahsullerinin Zekâtında Masrafların Düşürülmesi

“Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde “uşr” yani onda bir, kovaylasulanan toprak mahsullerinde “nısfuşr” yani yirmide bir zekât vardır”¹⁷⁵ hadisi, elde edilen üründen verilecek zekât miktarını sulama tekniğine göre belirlemektedir. Bu ve benzeri hadislerden hareketle İslâm âlimleri eğer toprak yağmur, dere, ırmak ve bunların kanalları ile sulanıyorsa elde edilen zirâî ürünlerden 1/10 oranında zekât almanın farz olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Aynı şekilde insan gücüyle sulama yapılıyorsa; o topraktan elde edilen ürünün nisabı 1/20 oranında olduğu noktasında İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.¹⁷⁶

Ancak günümüze bakıldığında zirâî ürünleri yetiştirmede birçok farklı masraflar yapıldığı görülmektedir. Özellikle işçi, motor, gübreleme ilaçlama ve diğer teknik masraflar bir hayli yekûn tutmaktadır. Günümüzde öşür için bu masrafların düşülüp düşülmeyeceği hususu tartışmalıdır. Ebû Hanîfe, İmam Malik ve İmam Şâfiî’ye göre işçilik, tohum, gübre, vergi, kira, ailenin nafakası gibi herhangi bir masraf öşrün oranını düşürmez. Maliyeti ne olursa olsun elde edilen ürünün tamamı üzerinden zekât ödenir.¹⁷⁷ Bazı Hanefî âlimlerince sulama şekline göre nisabın farklı olması gerektiği ve yapılan masrafa göre değerlendirme yapılması gerektiği ile ilgili görüşlerine cevap veren Serahsî, söz konusu gerekçelerin doğru olmadığını savunur. Çünkü dinimiz, savaşla alınan ganimetlerin beşte birini sadaka olarak farz kılmıştır. Oysa ganimetin elde edilmesindeki külfet çok daha büyüktür. Ayrıca nisab, şer’i (ta’abbudî) bir takdirdir.¹⁷⁸ Atâ b. Ebî Rebâh’a göre masraflar düşüldükten sonra, sulama şekline göre öşür ödenir.¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel’e göre zirâî ürünlerin

¹⁷⁴ Akyüz, *Zekât*, 422.

¹⁷⁵ Buhârî, *Zekât* 55; Müslim, *Zekât* 7; Ebû Davut, *Zekât* 11.

¹⁷⁶ Kâsânî, *Bedâi’ü’s-sanâi’*, 2: 54; Merğînânî, *Hidâye*, 1: 133; İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 166; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 113.

¹⁷⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5: 258.

¹⁷⁸ Serahsî, *Mebstû*, 3: 5.

¹⁷⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5: 259.

yetiştirilmesi esnasında yapılan masrafların borç olması durumunda, bunların tutarı üründen düşülür.¹⁸⁰

İslâm Konferansı'na bağlı İslâm Fıkıh Kurulu'nun Ciddede yapmış olduğu VI. Dönem toplantısında alınan 15 Nolu karara göre, toplam ürünün 1/3'ü düşürülür, 2/3'ünün zekâtı verilir. Toplantıya katılan üyeler yapılan masraflara karşılık toplam ürünün üçte biri çıkarıldıktan, sonra kalan üçte ikilik kısmından sulama türüne göre zekâtın verilmesi gerektiğine karar vermişlerdir.¹⁸¹

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu da 07.08.2001 tarihinde yapılan toplantısındaki müzakereler sonucunda; Türkiye topraklarının mülk arazi olduğu, bu nedenle elde edilen zirâî mahsulden öşür verilmesinin gerektiği belirtilmiştir. İlaveten, tarımsal ürünlerin zekâtı hususunda şöyle demiştir: Elde edilen hâsılâtın tamamından (gayr-i sâfi) günümüz tarım şartlarının getirmiş olduğu ekstra masraflar çıkarılır, geriye kalan ürünün nisab miktarına ulaşması halinde tabii yollarla sulanan araziden 1/10, masraf veya emekle sulanan araziden ise 1/20 oranında zekât verilir.¹⁸²

9. Öşrün Farz Olma Vakti

Öşrün farz olma vakti fukaha arasında ihtilafıdır. Ebû Hanîfe'ye göre, ekin taneleri sertleşmeye, meyvelerin ise olgunlaşmaya başladığı zaman zekâtın verilemesi vacip hale gelir.¹⁸³ Çünkü bu aşamaya gelmeden önce ekin ve meyveler gıda olarak değerlendirilmez.¹⁸⁴ Ebû Yusuf'a göre öşür, ürünler hasata uygun hale geldiği vakitte (idrak) farz olur. İmam Muhammed'e göre ise farz olma vakti harman zamanıdır.¹⁸⁵

180 Akyüz, *Zekât*, 425.

181 Yaşar Yiğit, Mehmet Keskin, İsmail Karagöz, *Zekât İlmihali*, (Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, 2011), s. 100; Bu konuda farklı görüşler ve zekât kanun tasarıları için bkz. Osman Hüseyin Abdullah, *ez-Zekât, ed-Damânu'l-İctimaîyyu'l-İslâmî*, (Kahire; Dârü'l-Vefâ, 1409/1989), 200.

182 Yiğit, Yaşar-Mehmet Keskin-İsmail Karagöz, *Zekât İlmihali*, (Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, 2011), 101.

183 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 63; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 114; İbn Abidin, *Reddu'l- Muhtâr*, 3: 264.

184 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 63; Yiğit, *Zekât İlmihali*, 101.

185 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 63; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 114.

Şâfiî mezhebine göre öşrün farz olma vakti hububatın sertleşmeye, meyvelerin ise olgunlaşmaya başladığı zamandır. Ancak öşrün hemen verilmesi zorunlu değildir. Ürünler kuruyup kurutulduktan sonra verilir.¹⁸⁶

Malikî mezhebine göre öşrün farz olma vakti hububatın suya ihtiyaç duymadığı, meyvelerin ise yenilebilir olduğu zamandır.¹⁸⁷

Hanbelî mezhebinde ise hububatta ürünlerin taneleri olgunlaşıp depolanmaya elverişli olduğu, meyvelerin ise olgunlaşıp yenilebilir olduğu zamandır.¹⁸⁸

10. Zirâî Ürünlerin Nisaba Ulaşması İçin Birbirlerine İlave Edilmeleri

İslâm âlimleri nisabı tamamlamak için, hububat ve paranın dışında hiçbir cinsin birbirine ilave edilemeyeceği hususunda görüş birliğine varmıştır. Aynı şekilde farklı cins meyveler de birbirlerine ilave edilerek nisabı tamamlama yoluna gidilmez. Örneğin kuru hurma kuru üzüm, bademe fıstığa veya fındığa ilave edilemez. Aynı cinslerin birbirine ilave edileceği hususunda ise âlimler arasında ihtilaf yoktur.¹⁸⁹ Konuyla alakalı fakihlerin görüşleri kısaca şöyledir:

Ebû Hanîfe'ye göre toprak mahsullerinin zekâtında nisap şartı değildir. Topraktan çıkan ürünlerin azından da çoğundan da 1/10 veya 1/20 oranında zekât verilmesi zorunludur.¹⁹⁰ Öşürde nisap şartı olmadığından hangi cins üründen ne kadar çıkarsa o kadarının zekâtı ödenir. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise iki ürünün birbirine ilave edilebilmesi için, onların aynı cinsten olması gerekir. Cins farklı ise nisap için bunlar birbirlerine ilave edilmezler. Örneğin buğday ve arpa birbirlerine ilave edilmezler. Çünkü bunlar farklı ürünler olup, zekâta tabi olmaları için ayrı ayrı nisabı doldurmaları gerekir.¹⁹¹ Buna karşılık kırmızı ve beyaz cins buğday aynı

186 Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 3: 243.

187 Cezîrî, *Mezâhibu'l-erba'a*, 319.

188 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 169.

189 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 204.

190 Serahsî, *Mebisât*, 3: 3; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 59; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 113.

191 Serahsî, *Mebisât*, 3: 4.

kategoride olduklarından birbirine ilave edilebilir.¹⁹² Toprakta elde edilen ürün birkaç kişinin ortak malı ise bu durumda İmam Muhammed'e göre her birisinin hissesi ayrı ayrı nisaba ulaştığında zekât ödenir. Ebû Yusuf ise kişinin hissesini değil, ürünün bütünü dikkate alır; ürünün tamamı nisab miktarına ulaşmışsa zekâtı da ödenir. Ebû Yusuf'a göre burada toprağın sahibine değil, çıkan ürüne bakılır. Buna göre vakfedilen ve sahibi belli bir şahıs olmayan ürünlerin de zekâtı verilir.¹⁹³

İmam Malik, cins birliği olan zirâî ürünlerin birbirlerine ilave edilerek öşrün verilmesi gerektiği görüşündedir. Cinsleri farklı olan ürünlerin her biri beş veske ulaşmadıkça zekât vermek gerekmez. Buğday, arpa ve sült denilen buğday cinsinden ürünlerin bir kısmı diğerine ilave edilebilir.¹⁹⁴ Meyvelerde de durum aynıdır. Cinsleri aynı ise türleri farklı olsa da nisaba ulaşmada birbirlerine ilave edilirler.¹⁹⁵

Şâfiî mezhebine göre ayrı cins ürünler birbirlerine ilave edilmezler. Ancak aynı cins içindeki farklı türler birbirlerine ilave edilebilir.¹⁹⁶ Örneğin buğday ve ales¹⁹⁷ aynı cins içerisindeki farklı türlerdir ve bunlar birbirlerine ilave edilebilir.¹⁹⁸ Farklı zamanlarda yetişen ürünlerin birbirleriyle ilave edilip edilmemesi konusunda Şâfiî mezhebinde farklı görüşler vardır. Bir sene içerisinde ekilen ürünler aynı yıl yetişip ortaya çıkarsa birbirlerine ilave edilirler. Eğer aynı tür ürünlerin bir kısmı diğer seneye sarkarsa, birbirlerine ilave edilmezler. Diğer bir görüşe göre ise farklı zamanlarda yetişen ürünler tek başlarına hesap edilerek, birbirlerine ilave edilmezler.¹⁹⁹

Hanbelî mezhebinde meyvelerin birbirine ilave edilebilmeleri için aynı cins olmaları gerekir. Örneğin üzüm, hurmaya ilave edilmez.²⁰⁰ Hububatta

192 Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 2: 60.

193 Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 2: 60; Serahsî, *Mebûsât*, 3: 4.

194 Sahnun, *Müdevvene*, 1: 384.

195 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 3: 242.

196 Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 568.

197 Bir kabukta iki dane bulunan bir buğday türüdür.

198 Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 569.

199 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, (Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001), 3: 77.

200 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 204.

ise Ahmed b. Hanbel'den üç farklı rivayet gelmiştir. Bu üç görüştem birisi hiçbir cinsin bir cinse ilave edilemeyeceği, ikincisi bütün hububat ürünlerinin birbirlerine ilave edilebileceği, üçüncüsü ise buğdayın arpaya ve baklagillerin de birbirlerine ilave edilebileceği şeklindedir. O, bu hususta ürünün aynı yıla ait olup olmadığına bakar.²⁰¹ İbn Kudâme'ye göre bu hususta en sahih cinslerinin birbirlerine ilave edilmemesi şeklinde olanıdır.²⁰²

11. Kiraya Verilen Veya Yarıcılık Usulüyle İşletilen Toprakların Zekâtı

Kiraya (icar) verilen topraktan çıkan ürünün öşrünün toprak sahibi mi veya kiracı mı tarafından ödeneceği, fukaha arasında tartışma konusu olmuştur. Fürû kitaplarında yer alan bilgiye göre, bu hususta iki ana görüş vardır. Ebû Hanîfe'ye göre öşrün farz oluşunun sebebi, topraktan elde edilen menfaattir. Toprağın kiraya verilmesi sonucunda ondan elde edilen menfaat, kiranın verilmesi ile toprak sahibine ödenmiştir. Dolayısıyla öşrü toprak sahibi ödemelidir.²⁰³ Ayrıca öşür tıpkı haraçta olduğu gibi bir tür toprak vergisiyse, o takdirde kiraya verildiğinde nasılkı haraç toprağının vergisini onun sahibi ödüyorsa, benzer şekilde tarlasını kiraya veren de onun öşrünü kendisi ödemek zorundadır.²⁰⁴

Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Şâfiî, Malik, Ahmed b. Hanbel ve daha pek çok ulemaya göre ise öşrü arazisini kiraya veren kimse değil, toprağı işleten kimse ödemelidir.²⁰⁵ Bu görüş sahiplerine göre öşür, üründen verilmesi gereken bir borçtur. Ürünün tamamı ise kiracının elindedir ve öşrü kiracının ödemesi gerekir.²⁰⁶

Fıkıh kitaplarında müzaraa akti olarak isimlendirilen, günümüzde ise halk arasında yarıcılık olarak adlandırılan ortaklık konusunda da Ebû Hanife

201 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 204.

202 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 205.

203 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 6.

204 Şeybânî, *Kitâbu'l-asl*, 2: 123-141; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 3: 254; İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 201.

205 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 201; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 3: 254.

206 Şeybânî, *Kitâbu'l-asl*, 2: 141; Serahsî, *Mebûsât*, 3: 5.

ve İmameyn arasında görüş ayrılığı vardır. Ebû Hanîfeye göre öşür yine toprak sahibine aittir. İmameyn'e göre ise, her ikisinin de hissesi oranında ödenir.²⁰⁷

12. Balın Öşrü

Fıkıh kitaplarında zirâî ürünlerin zekâtı ele alınırken konu içerisinde balın da zekâtının olup olmadığı hususu ele alınmış ve bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Baldan zekât verilmesi gerektiğini söyleyen fakihler, bu konudaki görüşler ve dayandıkları deliller kısaca şöyledir:

Ebû Hanîfe'ye göre, baldan zekât vermek gerekir. Diğer toprak ürünlerinde olduğu gibi, balda da nisabı şart koşmayan Ebû Hanîfe, elde edilen üründen 1/10 nispetinde zekâtın lazım geldiğini savunur.²⁰⁸ Ancak Ebû Hanîfe'ye göre baldan dolayı öşrün farz olabilmesi için, toprağın öşür arazisi olması gerekir. Çünkü Ebû Hanîfe'ye göre haraç toprağından haraç vergisi ödenir. Zira ona göre bir toprakta hem öşür ve haraç vergisi birleşmez.²⁰⁹ Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre de balda öşür gerekir. Fakat öşrün farz olması için nisab miktarına ulaşması şarttır.²¹⁰ Ancak Ebû Yusuf ile İmamı Muhammed arasında nisabı belirleme noktasında ihtilaf vardır. Ebû Yusuf'a göre eğer bal, ölçüle ölçülen zirâî ürünlerin en ucuzundan beş ölçüğünün değerine ulaşırsa öşre tabi olur. Burada Ebû Yusuf pamuk, şeker ve bal gibi ölçüle ölçülmeyen ürünlerin nisabında, onun değerine bakıyor.²¹¹ Ebû Yusuf bu konuda nisabı hakkında nas bulunmayan balı, nisabı hakkında nas bulunan ürünlere benzeterak kıymet üzerinden değerlendiriyor.²¹² O: "*Zekâtla ilgili hükümlerde saim hayvanlarda ve ticaret mallarında olduğu gibi hakkında nas*

207 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Basın ve Yayın Evi, 1985), 4: 79.

208 Serahsî, *Mebûsât*, 3: 16; Merğînânî, *Hidâye*, 2: 133; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 114; Meydânî, *Lübâb*, 146; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 433; Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 421; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâm ve Edilletuh*, 2: 809.

209 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 62.

210 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 61; Serahsî, *Mebûsât*, 3: 16; Merğînânî, *Hidâye*, 2: 133; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 114;

211 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2: 61.

212 Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 164.

bulunmayan mallarda esas olan kıymettir” diyerek görüşünün doğru olduğunu vurgular.²¹³

İmam Muhammed ise pamuk, şeker ve bal gibi ölçüğe bağlı olmayan ürünlerde, bu ürünlerin ölçülmesinde kullanılan birimlerin beş mislini nisab olarak belirler. İmam Muhammed’in görüşünün delili şudur: Hakkında delil bulunmayan oşür mallarının hakkında delil bulunan oşür mallarına kıyas edilebilmesi için aralarında ortak bir yönün bulunması lazımdır. Hakkında delil bulunan nisab da vesk ile ölçülenlerde beş vesktir. Ayrıca vesk, bu ölçü ile ölçülen maddelerin ölçüldüğü en yüksek birimdir. Buna göre nisabı hakkında delil bulunmayan mallarda, ölçüldüğü birimin en yükseğine itibar edilir.²¹⁴ İmam Muhammed’e göre balda nisab beş *farak*’tır.²¹⁵ *Farak*, yöreye göre değişiklik gösteren bir hacim ölçüsü olup, günümüz ağırlık birimine göre beş farak yaklaşık 140 kilogramdır.²¹⁶

Ahmed b. Hanbel, “*Balda zekât vermek gerekir mi?*” şeklindeki soruya “*Evet, bana göre balda zekât vardır. Çünkü Hz. Ömer baldan zekât aldı*”, şeklinde cevap vermiştir.²¹⁷ Ayrıca ona göre balın nisabı *on farak* (280 kg) kadardır.²¹⁸ Ahmed b. hanbel bu görüşünü, Hz. Ömer’in uygulamasına dayandırır. İbn Kudâme’nin eserinde naklettiği rivayete göre birtakım kimseler Hz. Ömer’e gelerek Yemen’deki bir vadiyi Hz. Peygamberin kendilerine vermiş olduğunu belirtirler. Bu vadiye arı kovanlarını yerleştirdiklerini ancak hırsızların bu kovanları çaldıklarını ve bundan dolayı kendisinden vadiyi korumasını isterler. Bunun üzerine Hz. Ömer kendilerine şöyle cevap verir: “*Eğer balınızın on farkta bir fark zekâtını vererseniz, vadiyi koruruz.*”²¹⁹

Balda oşrü gerekli gören âlimler, bu konudaki görüşlerini Hz. Peygamberden gelen birtakım hadislere dayandırırılar. Ebû Seyyâre el-Mute‘îden

213 Serahsî, *Mebisüt*, 3: 17.

214 Serahsî, *Mebisüt*, 3: 17.

215 Geniş bilgi için bkz. Kâsânî, *Bedâi’us-sanâi*, 2: 61; Merğînânî, *Hidâye*, 2: 133; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 114; Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, 1: 433.

216 Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 165.

217 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 183. Farklı bir rivayet için bkz. Abdullah, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*, 165.

218 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 184.

219 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 184.

rivayet edildiğine göre kendisi Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Rasulu benim bal arılarım vardır" dedi, bunu üzerine Hz. Peygamber "Onda bir oranında zekât ver" buyurdu. Adam "O halde sen de beslendiği dağtı koru" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber söz konusu yeri onun adına korudu.²²⁰

Ömer b. Abdulazîz, Mekhûl, Zührî, Evzâî, İbn-i Ebî Leylâ, İmam Mâlik ve İmam Şâfîî balın zekâta tabi olmadığı görüşündedir.²²¹ Abdullah b. Ebî Bekir, Ömer b. Abdulazîz'in kendisine bir mektup gönderdiğini ve bu mektupta at ile baldan zekât alınmaması gerektiğini bildirir.²²² Balda öşürün olmadığını savunanlara göre, bal sıvı bir maddedir ve hayvandan elde edilir. Bu özelliği bakımından süte benzer. Sütten zekât vermek gerekmediğine göre, aynı özellikte olan baldan da öşür lazım gelmez. Ayrıca bu görüşte olanlara göre, balda öşürün olduğuna dair Hz. Peygamberden sahih bir rivayet gelmemiştir. Ayrıca bu hususta İslâm âlimleri arasında bir görüş birliği de oluşmamıştır.²²³

Konuyu eserlerinde inceleyen muasır âlimlere göre, baldan dolayı öşür gerekir.²²⁴ Öşürü verilecek olan balın nisabının ne olacağı hususunda Ebû Ubeyd'in naklettiği ve Hz. Ömer'e isnad ettiği "bal, ovada olursa onda bir, dağda olursa yirmi de bir zekâta tabidir"²²⁵ ifadesi uygulamada kendisine yer bulmuştur.²²⁶

13. Çay, Fındık, Kivi, Narenciye Gibi Karadeniz Yöresindeki Bazı Zirai Ürünlerin Öşürü

Karadeniz bölgesi genel olarak dağlık bir alana sahiptir. Dağların denize göre yatay olması nedeniyle, bölgede iklim ve ürün çeşitliliği bakımından sahil ile iç kesimler arasında farklı çeşitliliğin oluşmasına yol açmıştır. Örneğin kıyı kesiminde bulunan Rize ve Giresun'da çay üretimi mümkün iken, Rize'ye Giresun'dan daha yakın olan Erzurum'da çay tarımı yapılamamaktadır. Yine Erzurum'da buğday üretilirken, mesafeler yakın olmasına rağmen Rize ve

220 İbn Mâce, Zekât 20; Ebû Davut, Zekât 13; Nesâî, Zekât 29.

221 İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 183.

222 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-envâl*, 481.

223 Kâsânî, *Bedâi'ûs-sanâi*, 2: 61; İbn Kudâme, *Muğni*, 4: 183; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1: 433; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 165.

224 Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 426; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 168; Akyüz, Vecdi, *Zekât*, 447.

225 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-envâl*, 481.

226 Bkz. Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, 1: 426; Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 168; Akyüz, *Zekât*, 447.

civarında buğday yetişmemektedir. Özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi yapısı ve kendine has iklimi diğer bölgelerden farklı bitki türlerinin yetişmesine olanak sağlamıştır.

Karadeniz yöresinde yaygın olarak çay, fındık ve kivi üretilir. Ülkemizde dünya üretimi açısından birinci sırada olan fındık Giresun, Ordu, Trabzon ve Rize'de yetişir. Yılda bir kez ürün veren fındık, üretimi hayli zahmetli bir iş gücü desteğiyle yapılır. Fındık ağacının köklerinin yabancı bitkilerden temizlenmesi, ilaçlanması ve gübrenmesi bir hayli masraf gerektirir. Ayrıca hasat mevsiminde ödenen işçi ücretleri ve ürünü fabrikaya ulaştırmadaki masraflar bir hayli yekûn tutar. Ancak fındık, çay ve kivi gibi ekonomik değeri yüksek ürünlerin öşrü hususunda üreticiler arasında yeterli bir bilinç ve hassasiyet gelişmemiştir. Üreticiler, elde etmiş olduğu ürünün öşrünü ne yazık ki, ya hiç vermemekte yahut da herhangi bir oran olmaksızın isteyenlere yardım amaçlı olarak dağıtmaktadır. Bu nedenle üreticilerin, bu ürünlerin öşrü konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle yörede geçerli Hanefî mezhebinin uygulamaları üreticiye anlatılmalı ve onlara öşrün bir ibadet olduğu bilinci yerleştirilmelidir. Zira bu ibadetin diğer ibadetlerden ayrı tutulmasının ve fakirlerin öşürden neşet eden hak kayıplarının hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Aşağıda fındık, çay ve kivi'nin öşrü ile ilgili kısa bir malumat verilecektir.

Fındık, toprağa bağlı bir ürün olup, doğal olarak öşre tabidir. Tarlayı temizleme, gübreleme, ilaçlama, işçi ücretleri, ulaşım masrafları gibi ürünü yetiştirmedeki yapılan bütün masraflar göz önünde bulundurulduğunda 1/20 oranında bir miktarın öşür olarak hak sahiplerine ödenmesi gerekir. Bu görüşün "*yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde "uşr" yani onda bir, kovayla sulanan toprak mahsullerinde "nısf uşr" yani yirmide bir zekât vardır*"²²⁷ hadisine uygun olduğu söylenebilir.

Bol yağmur alan Karadeniz Bölgesi'nde diğer pek çok üründe olduğu gibi, fındık da doğal yoldan sulandığı için şayet arazi sahibi arazisini ihmal, terk vb. sebeplerle tarlaya hizmet etmeden ürün elde etme cihetine gidiyorsa, o zaman 1/10 oranında öşür verilmesi gerekir. Masraf ve bakım yapılması durumunda bu oran 1/20 oranına düşecektir. Ancak elde edilen üründe öşrün

227 Buhârî, Zekât 55; Müslim, Zekât 7; Ebû Davut, Zekât 11.

farz olması için nisap miktarına ulaşması lazımdır. Daha önce de zikredildiği gibi yaklaşık 653 kilo ürün elde edilince öşürün ödenmesi gerekir.

Geçmişte ülkemizin Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yetiştirilen kivi, daha sonraları Karadeniz bölgesinde önemli ölçüde yetiştirilmeye başlanmıştır. Karadeniz bölgesinde Rize, Trabzon ve Giresun yöresinde yetiştirilen bu meyve, artık halkın geçim kaynakları arasına dâhil olmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre bütün toprak mahsullerinin zekâta tabi olduğunu daha önce belirtilmişti. Bu görüşe göre söz konusu ürünlerin de zekâtının verilmesi gerekir. Yörede yetiştirilen kivin yer yer yüksek kâr getirdiği bilinmektedir. Onlarca ton meyve üretip bunun zekâtını ödememeyi, İslâm'ın sosyal adalet prensibiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Dolayısıyla kivide de masraflı olup olmamasına göre 1/10 ya da 1/20 oranında öşür verilmelidir.

Doğu Karadeniz Bölgesi, yazları serin ve yağışlı kışları ise ılık ve yağışlı olması hasebiyle Akdeniz bölgesinde yetiştirilen narenciye ürünlerinin yetişmesine olanak sağlar. Özellikle Rize ve yöresinde yetiştirilen mandalina ve kısmen de portakal, halkın bir kısmının geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Kivide olduğu gibi, bu ürünlerde de yarım öşür gerekir. Buna göre elde edilen üründen 1/20 oranında öşür ödenmeli, fakirin hakkı korunmalıdır.

Karadeniz yöresinin en önemli geçim kaynakları arasında yer alan bir diğer ürün olan çay, Doğu Karadeniz bölgesindeki en büyük tarım alanını oluşturur. Ülkemizde çay, Gürcistan Cumhuriyeti sınırından başlayarak Trabzon'un Araklı-Karadere sınırına kadar olan Karadeniz kıyı şeridinde bolca yetişir. Çayın yetişme alanı yer yer sahilden 30 km. içerilere kadar sokulur. Bu kesimde iklim ve toprak yapısının uygunluğu sebebiyle yaklaşık 1000 m. yüksekliğe kadar uzanan yamaçlarda oldukça kaliteli çay yetiştirilir. Bu bölge söz konusu özelliği sebebiyle birinci sınıf çay bölgesidir. Buradan itibaren (Araklı-Karadere) Ordu'nun Fatsa ilçesine kadar uzanan bölgede kimi yerlerde çay yetiştirilir ancak buralar diğer mıntıklara nazaran ikinci sınıf çay bölgesi olarak tanımlanır.²²⁸ Çay bitkisi, Mayıs ayında filizlenmeye başlayıp ve üç sürgün olarak hasat edilir. Oldukça karlı ve verimli bir ürün olması dolayısıyla halkın

228 www.ulusalçaykonseyi.org.tr/dosyalar/T%C3%BCrkiye'de%20Siyah%20%C3%87ay%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf, [20/05/2013]

büyük çoğunluğunun birinci önceliği çay üretimidir. Sadece Çaykur İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün 2012 yılında almış olduğu yaş çay miktarı 655 bin ton olarak kayda geçmiştir.²²⁹ Bu rakama özel sektörün işlediği çay da eklendiğinde, bölge ekonomisine verdiği katkı küçümsenemeyecek rakamlara ulaşır.

Çay üretiminde budama, gübreleme ve işçi ücretleri gibi masraflar, üreticiyi ekonomik olarak etkilemektedir. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği gibi verilecek olan öşür oranınının 1/20 olarak belirlenmesi gerekmektedir. Çay üretimi yılda genellikle üç hasat şeklinde yapıldığı için, her sürgünün öşrünün ayrı ayrı verilmesi gerekir. Bu hüküm, Ebû Hanîfe'nin "*bir adamın öşür arazisinde yoncası olsa ve her kırk günde bir biçse; her biçişinde öşür gerekir*" sözüne de uygundur. Burada yaklaşık 653 kg'dan aşağı miktarlardaki üründen daha az olan miktar için öşür gerekmediğini yeniden hatırlatmak gerekir.

Karadeniz yöresinde yarıcılık adı altında üretilen çay için, ürünün toplamının yarı yarıya bölüşülmesi veya belirli oranlarda paylaşılması gibi sözleşmelerin de yapıldığı bilinmektedir. O takdirde herkes nisabı doldurması halinde kendi payına düşen miktarın öşrünü ödemekle yükümlüdür.

Sonuç

Zekât, İslâm'ın temel farzlarından biri olup meşruiyetini Kitap, sünnet ve icmaddan alır. Bu bir ibadettir ve esasını, belli bir oran dâhilinde dinen zekât yükümlüsü kişinin malından alıp yine dinen belirlenen hak sahiplerine ödemek oluşturur. Zekâtın farziyeti konusunda İslâm âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak hangi malların, hangi şartlar muvacehesinde zekâta tabi olduğu, ne oranda verileceği, zirâat ürünlerin tamamından zekât (öşür) alınıp alınmayacağı hususlarında fakihler farklı düşünmüşlerdir.

Kurân'da, toprak ürünlerinin zekâtı konusunda umum ifadelerin yer alması bu ihtilafın sebeplerinden bir tanesidir. Öte yandan İslâm âlimlerinin ve müçtehitlerin sünneti kabulde getirdikleri birtakım ölçütler de farklı görüşlerin oluşmasının bir diğer sebebidir. Buna sahabe uygulamalarındaki farklılıkları da eklemek gerekir. Özellikle Hz. Ömer devrinde fethedilen toprakların durumuyla ilgili uygulamalar yanında İslâm âlimlerinin farklı

229 www.tarim.gov.tr/Documents/SagMenuVeriler/CAYKUR.pdf. [20/05/2013]

kültürler ve iklimlerde yetişmiş olmaları da farklı bakış açılarının doğmasına zemin hazırlamıştır.

Öşür hususundaki tartışmalardan birisi, hangi zirâî ürünlerin öşre tabi olacağı hususudur. İlk dönem âlimlerinden bazılarına göre, Hz. Peygamberin zikrettiği dört sınıf toprak ürününün dışında öşür gerekmezken, diğer bazılarına göre ise birtakım özellikleri taşıması şartıyla bu dört ürünün dışında da öşre tabi ürün olabilir. Ebû Hanîfe ise bütün zirâî ürünlerde öşrün gerekli olduğunu söylemiştir. Bu görüş, öşrü farz kılan nasların mana ve ruhu ile daha uyumlu gözükmektedir. Burada ele alınmaya çalışılan bir diğer husus ise çay, narenciye, kivi... vs. ürünlerin ekonomik değeri ve yaygınlığı sebebiyle öşre tabi olduğuna yapılan vurgudur.

İslâm âlimleri arasında tartışma konusu olan haraç ve öşür arazi konusu tarihte kalmış, dönemin siyasi ve iktisadi yapısı gereği Hz. Ömer'in uygulamaları ve bir takım içtihatlar sonucunda fıkıh kitaplarında yer bulmuş bir meseledir. Günümüz Türkiye'sinde halkın elinde tuttuğu ve tapusuna sahip toprakların hala mîrî arazi statüsünde olduğu düşüncesi yerini, artık onların da mülk araziye dönüştüğü görüşü ile değiştirmiştir. Zira geçmiş içtihatlarda, İslâm beldesindeki bir arazide öşrün gerekli görülmemesi düşüncesi, toprağın ekip biçenin mülkiyetinde olmaması gerçeğinden kaynaklanıyordu. Osmanlı'da fethedilen bir arazinin mülkiyeti devletin, işletmesi ise halkındı. Buna karşılık devlet onlardan sekizde bir, onda bir... gibi oranlarda vergi alırdı. Hanefî mezhebine göre bir topraktan hem vergi hem de öşür talep edilemeyeceğinden, Osmanlı İmparatorluğu bu arazilerden sadece vergi alıyordu. Günümüzde ise devletin sahip olduğu hazine toprakları dışında kalan topraklar kişilerin kendi mülküdür ve tapuları kendileri adına devlet tarafından verilmiştir. Dolayısıyla bugün Türkiye toprakları mülk topraklardır ve öşrü, toprakların değil ürünün olduğu için verilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

A.Grohmann, "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 482-485. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964.

Abdullah, Osman Hüseyin. *ez-Zekât, ed-Damânu'l-İctimâyyu'l-İslâmî*. Kahire: Dârü'l-Vefâ, 1409/1989.

Akyüz, Vecdi. *Zekât*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

- Atar, Fahrettin. "İslâm Hukukunda Zekât ve Vergiler". *Diyanet Dergisi*, (1979): 226-242.
- Ateş, Süleyman. "Toprak ve İslâm". *AÜİFD* 17/13 (1969): 201-237.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud. *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1990.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed. *Futûhu'l-Buldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Mearif, 1407/1987.
- Berki, Ali Himmet - Osman Keskioglu. *Hız Muhammed ve Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basın ve Yayın Evi, 1985.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Cami'ûs-Sahih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus. *Keşşafu'l-Ğinâ*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1997.
- Cessâs, Ebu Bekir er-Razî. *Abkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992.
- Cezîrî, Şeyh Abdurrahman. *el-Fıkıh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2006.
- Cin, Halil, "Arazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 344. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çelik, Hüseyin. "Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15, (2010): 75-100.
- Demirci, Mustafa. *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Doğru, Mehmed. *Zekât İbadeti*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2007.
- Dusûkî, Şemsu'd-Dîn Şeyh Muhammed. *Hâşiyetu'd-Dusûkî ale's-Şerhu'l-Kebir*. İhyâu'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Kahire: Dâru'l- Hadis, 1419/1998.
- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm. *Kitâbu'l-Emvâl*. trc. Cemalettin Saylık, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim. *Kitâbu'l-Harâc*. Amman: Dâru Kunûzi'l-Ma'rifeti'l-İlmiyye, 1430/2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Erkal, Mehmet, "Öşür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34: 97. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Erkal, Mehmet. "Toprak Mahsullerinin Zekâtı: Öşür", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007): 9-36.
- Erkal, Mehmet. *Zekât*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Eskicioğlu, Osman. *İslâm Hukukunda Vergiler Yahya b. Âdem ve Kitâbu'l-Harâc*. İzmir: 1966.
- Fayda, Mustafa. "Fey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12: 511-513. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr". *AÜİFD*, 25/17 (1981): 169-178.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1414/1993.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf. *el-İstizkâr*. Kahire: Dâru'l-Ve'y, 1414/1993.

- İbn Abidîn, Muhammed Emin. *Reddu'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el-Muhallâ*, Mısır: Matbaatü'n-Nehdeti'l-Abdilazîz, 1348.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Abkâmu Ehlî'z-Zimme*. Dammam: Dâru İbn Hazm, 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah. *el-Muğnî*. Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1417/1997.
- İbn Münzir, Ebû Bekir. *Kitâbu'l-İcma'*, Amman: Mektebetü'l-Furkan, 1420/1999
- İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009.
- İnalçık, Halil. "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi". *İslami İlimler Dergisi-I*, (1950): 29-46.
- İsfehânî, Ebû Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Rağîbî. *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1426/2005.
- Fayda, Mustafa. "Fey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12: 511-513. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kallek, Cengiz, "Haraç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16: 71-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karâfi, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zehîre*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Karaman, Hayrettin, "Toprak Mülkiyeti ve Öşür", *Diyanet Dergisi*, 2 (1976): 80-88.
- Kardâvî, Yusuf. *Fıkhu'z-Zekât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1393/1973.
- Kâsânî, Alauddîn Ebû Bekir b. Me'sud. *Bedâi'us-Sanâi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kenanoğlu, M. Macit, "Mîrî Arazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 30: 157. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdullah. *el-Cami' li-Abkâmi'l-Kur'an*, tahk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1427/2006.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali. *el-Abkâmüs-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Dîniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali. *el-Hâvi'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Merğînânî, Ali b. Ebi Bekir b. Abdilcelil. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mütedî*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li Tâ'lîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Meydânî, Abdulğani el-Ğanîmî. *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1429/2008.
- Remlî, Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-Muhtâc ila Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.

Sahnûn, Ebû Saïd Abdüsselâm. *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1409/1989.

Seyyid Sabık. *Fıkhu's-Sünne*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.

Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylu'l-Evtâr*. Riyad: Dâru İbn Kayyim, 1426/2005.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan. *Kitâbu'l-Asl*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1410/1990.

Şirâzî, Ebû İshâk. *el-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru's-Saade, 1412/1992.

Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc*. Beyrut: Dâru'l- Marife, 1418/1997.

Tuğ, Salih. *İslâm vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*. Ankara: AÜİF Yay., 1963.

Yavuz, Yunus Vehbî. *İslamda Zekât Müessesesi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

Yiğit, Yaşar-Mehmet Keskin-İsmail Karagöz. *Zekât İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, 2011.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*. Kuveyt: et'Türâsü'l-Arabî, 1422/2001.

Zerkeşî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'z-Zerkeşî ala Muhtasari'l-Hırâkî*. Riyad: 1413/1993.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâm ve Edilletuh*. Şam: Dâru'l-Fikr, ts.